

GENEZA I ROZWÓJ CENTRALNEGO OKRĘGU PRZEMYSŁOWEGO

Analizę warunków i genezy powstania Centralnego Okręgu Przemysłowego rozpoczynamy od krótkiej charakterystyki przemian w międzynarodowej sytuacji gospodarczej. Przemiany te bowiem wywierały istotny wpływ na wewnętrzną sytuację gospodarczą Polski.

Okres depresji pokryzysowej i ożywienia koniunkturalnego, przerwano w niektórych krajach zjawiskami recesyjno-kryzysowymi na przełomie 1937 i 1938 r., wnosi wiele nowego w charakter koniunktury gospodarczej krajów kapitalistycznych, w charakter polityki gospodarczej i myśli ekonomicznej, której ton zaczynają nadawać koncepcje gospodarki, kierowanej — przede wszystkim w postaci preferowanej przez keynesizm.

Poniższa tabela ilustruje za pomocą wskaźnika produkcji przemysłowej trend ekonomiczny niektórych krajów w interesującym nas okresie.

Wskaźniki produkcji przemysłowej¹

Kraj	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
(Produkcja przemysłowa 1928 = 100)							
Polska ²	63,7	70,0	78,8	84,9	94,3	111,0	119,1
	53,7	55,4	62,8	66,4	72,0	85,0	92,0
Anglia	88	94	105	112	123	131	123
Francja	76	84	78	74	78	88	82
Japonia	109	126	143	158	168	190	193
Niemcy	54	62	81	95	108	119	128
Stany Zj. Am.	58	68	72	81	94	99	77
Włochy	73	81	87	102	96	109	108
Łotwa	84	114	133	140	146	164	178
Rumunia	95	110	133	131	139	141	
Węgry	79	86	100	113	131	140	136
ZSRR	231	250	300	369	481	533	591

¹ Tabelę opracowano na podstawie Małego Rocznika Statystycznego Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 1939, s. 3 i artykułu J. Wiśniewskiego, Wskaźnik produkcji przemysłowej, „Polska Gospodarcza” Nr 35 z 27 VIII 1938, s. 1225.

² W 1938 r. Główny Urząd Statystyczny jak też i Instytut Badania Konunktur Gospodarczych i Cen zmieniły metody statystyczne obliczenia wskaźnika produkcji

Począwszy od roku 1935 gospodarka światowa znajduje się pod prężnym wpływem zbrojeń. Wojna abisyńska, wojna domowa w Hiszpanii, wojna chińsko-japońska, wreszcie remilitaryzacja Nadrenii i wprowadzenie powszechnej służby wojskowej w Niemczech były poważnym bodźcem dla wszystkich niemal krajów europejskich do podjęcia zakrojonej na szerszą skalę akcji zbrojeniowej. Zbrojenia stały się więc środkiem nakręcania koniunktury w skali europejskiej. Miało to niewątpliwie poważny wpływ zarówno na charakter przeżywanego ożywienia gospodarczego jak i tempo poprawy koniunkturalnej³.

Nowy etap industrializacji pod naciskiem zbrojeń powoduje, zdaniem prof. Bastera, wzrost przywozu półfabrykatów i surowców i stąd poważne trudności na rynku surowcowym, które szczególnie odczuwała gospodarka polska, wzrost tendencji reagraryzacyjnych w surowcach roślinnych i olbrzymi wzrost gospodarczych funkcji państwa, stojącego przed koniecznością planowania⁴.

W r. 1936 można było mówić o ożywieniu koniunktury w skali światowej, tymczasem w końcu 1937 r. w wielu krajach dało się zauważyć dosyć wyraźne osłabienie tętna życia gospodarczego, a w Stanach Zjednoczonych występuje zupełnie wyraźnie recesja koniunkturalna. Jednak pogorszenie to następuje zbyt późno, ażeby mogło zadecydować o ogólnych wynikach całego roku. Wskaźnik produkcji światowej (bez Związku Radzieckiego) podniósł się o dalsze 6,7% do poziomu 101,9, a wskaźnik produkcji europejskiej (również bez Związku Radzieckiego) o 9,2% do poziomu 108,7 (1929 = 100). Należy przy tym podkreślić, że wskaźnik produkcji światowej po raz pierwszy przekroczył w r. 1937 poziom roku 1929.

Pierwsze miesiące roku 1937 upłynęły pod znakiem spekulacji na rynkach surowcowych. Zapoczątkowana już w r. 1936 gwałtowna zwyżka cen metali na rynku londyńskim przybrała jeszcze poważniej na sile. Rozwój produkcji złota i detezauryzacji sprzyjały spekulacji nie tylko na rynkach metali lecz również na ważniejszych rynkach papierów wartościowych. Niebezpieczeństwo boom'u, które poczęło zagrażać już pod koniec roku 1936, przybrało zatem jeszcze bardziej wyraźne kształty.

przemysłowej. Za podstawę brano nie wskaźniki zatrudnienia, ale produkcji netto. Ponieważ powstały nowe gałęzie przemysłu i bardzo wzrosła wydajność pracy w okresie kryzysu i depresji, nowa metoda statystyczna wydaje się być bardziej racjonalna. Por. Wiśniewski, op. cit. Dla jasności na dole podajemy stare wskaźniki. Uwagi powyższe dotyczą Polski, inne wskaźniki były opracowywane na podstawie danych roczników Ligi Narodów „Annuaire Statistique de la Société des Nations” i „La Production Mondiale et les Prix”.

³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe (dalej WAP) Katowice Unia Polskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego (UPPG-H) 36. Sprawozdanie za rok 1937, s. 5.

⁴ J. Starn, Wpływ zbrojeń na strukturę gospodarczą świata, „Polska Gospodarcza” z. 14, 7 V 1938, s. 740.

Celem zahamowania wzrastającej i groźnej w swych następstwach spekulacji Stany Zjednoczone przystąpiły w końcu 1936 r. do sterylizacji złota. Skarb państwa począł zakupywać złoto z własnych środków i uniemożliwiało w ten sposób dalszą ekspansję kredytową banków. Krok ten nie przyniósł oczekiwanych rezultatów. Spekulacja rozwijała się nadal. W takiej sytuacji rząd amerykański podwyższył minimum rezerw w bankach federalnych, dzięki czemu nastąpiło poważne ograniczenie możliwości kredytowych⁵. Krach po gwałtownej zwyżce, która miała miejsce w lipcu po drugiej podwyżce minimum rezerw, nastąpił w pierwszej połowie sierpnia i od tego czasu Stany Zjednoczone znalazły się na fali koniunktury zniżkowej. Wskaźnik produkcji obniżył się z 88,3 w sierpniu na 70,6 w grudniu, wskaźnik cen z 91,8 na 85,7 a liczba bezrobotnych szacowana była w końcu roku na 8—12 milionów. Różwój sytuacji gospodarczej w Stanach Zjednoczonych nie pozostał bez wpływu na tendencje koniunkturalne w krajach europejskich. W Anglii nastąpił niewielki spadek obrotów w handlu zagranicznym w 1937 r. Gospodarka angielska wykazuje jednak na skutek bodźców płynących z akcji zbrojeniowej dosyć znaczną odporność na wahania koniunktury światowej⁶. Natomiast Francja była bodaj jedynym krajem na świecie, w którym do 1938 r. nie można było dostrzec jeszcze objawów poważniejszej poprawy koniunkturalnej. Reformy socjalne, przeprowadzone przez rząd Frontu Ludowego w rodzaju ustawy o płatnych urlopiach, 40 godzinnego tygodnia pracy oraz podwyżki zarobków były bojkotowane przez francuską i międzynarodową burżuazję. Rok 1937 był okresem odejścia od radykalnych reform, okresem pauzy i wyczekiwania poprawy. Bardzo trudna sytuacja budżetowa zmuszała rząd do ustawicznego zadłużania się na rynku pieniężnym i w Banku Francuskim. Wobec skrócenia czasu pracy i licznych podwyżek zarobków, uderzających w wysokość kapitalistycznej rentowności, nastąpiła gwałtowna zwyżka cen⁷. Pomimo że od tego czasu frank został zdewaluowany mniej więcej do połowy parytetu sprzed 1936 r., poziom cen był wciąż jeszcze we Francji wyższy niż gdziekolwiek indziej. Tak oto osamotniona w systemie kapitalistycznym Francja musiała płacić za zapoczątkowane przez lewicę, unikającą rewolucyjnych metod działania, reformy socjalne.

Natomiast w Niemczech, które na skutek militarnej autarkii coraz luźniej były związane ze światową gospodarką kapitalistyczną, lata 1936—1937

⁵ Por. A. Krzyżanowski, Dolar i złoty, wyd. Tow. Ekon. Kraków 1936.

⁶ Wskaźnik produkcji w Anglii podniósł się w roku 1937 o 6,8 w stosunku do roku 1936 i dalszej poprawie uległ stan zatrudnienia. Liczba osób zatrudnionych zwiększyła się z 10 912 tys. w 1936 r. na 11 496 tys. w 1937, natomiast liczba zarejestrowanych bezrobotnych spadła w tym czasie z 1684 tys. na 1413 tys. UPPPG-H 36, s. 6.

⁷ Wskaźnik cen hurtowych był w końcu roku 1937 o blisko 70% a wskaźnik kosztów utrzymania o przeszło 30% wyższy niż w połowie 1936 r. UPPPG-H, op. cit., s. 7.

stanowiły okres poprawy koniunkturalnej. Ingerencja państwa w sprawach gospodarczych była przy tym jeszcze ostrzejsza niż w latach poprzednich. Po ustąpieniu dr Schachta, wsławionego mobilizacją środków finansowych na zbrojenia w postaci tzw. „bonów pracy”, wszystkie agendy gospodarcze zostały podporządkowane komisarzowi planu 4-letniego, Göringowi. W zakresie deficytowej gospodarki surowcowej wprowadzono ostry reżim reglamentacyjno-oszczędnościowy. Niemcy zaczęły odczuwać brak żywności i siły roboczej w przemysłowych rejonach. Rozpoczęły więc szeroką akcję werbunkową na polskim Śląsku i Pomorzu, rozwijając przy tym antypolskie i antypaństwowe nastroje wśród ludności autochtonicznej zachodnich regionów kraju. Rozmiary produkcji były w Niemczech w 1937 r. o 17% większe niż w r. 1929, a o 10% przewyższały poziom z r. 1936. Większy wzrost ze względu na militaryzację wykazywała przy tym produkcja dóbr wytwórczych niż dóbr spożycia. Liczba bezrobotnych spadła z 1478 tys. w 1936 r. na 995 tys. w 1937. Średni czas pracy został natomiast przedłużony z 7,81 godz na 7,87 dziennie. Ceny były pod bardzo ścisłą kontrolą państwa i dlatego wskaźnik cen hurtowych podniósł się tylko o 1,7%, a wskaźnik kosztów utrzymania 0,5%. Ostry system reglamentacyjny w handlu zagranicznym umożliwiało utrzymanie dodatniego salda w bilansie handlowym.

We Włoszech po spadku koniunktury w związku z wojną abisyńską i sankcjami gospodarczymi, uchwalonymi z inicjatywy Anglii przez Ligę Narodów, wskaźnik produkcji w 1937 r. osiągnął poziom 1929 r. Poważnie też podnosił się poziom cen. Rząd nie dawał sobie rady z tendencjami inflacyjnymi.

Rok 1938 rozpoczął się w warunkach gospodarczej recesji Anglii, Belgii, Holandii i innych europejskich krajów kapitalistycznych. W pierwszym kwartale 1938 r. tendencje zniżkowe przybierają na sile. W Niemczech i Polsce wzrost produkcji trwa nadal, choć tempo jego słabnie. Prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki podejmuje w tym samym czasie nową próbę nakręcania koniunktury przy pomocy zaprojektowanych na wielką skalę wydatków publicznych⁸.

Jednocześnie rozwija się zaciekle konkurencja między Anglią a Niemcami. Wpływy ekonomiczne Niemiec rosną szczególnie w krajach południowo-wschodniej Europy. Anglia stara się je hamować poprzez dostarczanie dewiz, których brakowało Niemcom. Równocześnie zaś poprzez układ z USA stwarza ona blok gospodarczy o wielkiej sile i wadze, a dzięki zwiększeniu sumy gwarancji kredytowych z 50 na 75 milionów funtów daje

⁸ Sejm — Kadencja I, Druk nr 100, Sprawozdanie komisji budżetowej o projekcie ustawy skarbowej i preliminarzu budżetowym na rok 1939/40 — sprawozdawcy generalnego Z. Sowińskiego, s. VII.

swemu eksportowi mocne poparcie przeciw niemieckiej konkurencji⁹. Drugim obszarem ostrej walki konkurencyjnej jest Ameryka Południowa. Na panamerykańskiej konferencji ekspertów gospodarczych w Limie wyraźnie ścierają się dwa prądy: panamerykański i europejski (proniemiecki i prowłoski).

Nad wszystkim dominują zbrojenia. Według rocznika statystycznego, wydawanego przez angielski przemysł wojenny w 1938 r. świat wydał na zbrojenia 81 miliardów złotych, wtedy gdy złoto całego świata było szacowane na około 80 miliardów¹⁰.

W narodowych walutach roczne wydatki wojskowe rosną: w Anglii z 122 mln funtów w 1935 r. do 736 mln funtów w 1939 r., we Francji z 10 983 mln franków do 31 754 mln franków, we Włoszech z 5143 mln lirów do 7896 mln lirów, w Stanach Zjednoczonych z 806 mln dolarów do 1387 mln dolarów, w Związku Radzieckim z 8200 mln rubli do 40 885 mln w 1939 r. Przy poziomie r. 1937 przyjętym za 100, wydatki zbrojeniowe Niemiec wzrosły do 293, Związku Radzieckiego — 234, Anglii — 135, Francji — 153, Stanów Zjednoczonych — 133¹¹. Są to dane oficjalne, publikowane przez Biuro Statystyczne Ligi Narodów. Faktyczne wydatki na zbrojenia były znacznie większe. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było preferowanie we wszystkich krajach inwestycji zbrojeniowych, a te na zasadzie „keynesowskiego mnożnika” doprowadzały do ożywienia inwestycji przemysłów pokrewnych. Stąd też zjawiska kryzysowo-recesyjne na przełomie lat 1937/1938 były stosunkowo szybko przezwyciężone i opamowane.

Poza zbrojeniami charakterystyczną cechą ówczesnej sytuacji ekonomicznej jest wzrost roli rynku wewnętrznego w rozwoju cyklu koniunkturalnego. Mimo że wskaźnik ogólny produkcji przemysłowej świata wzrósł z 74 w 1932 do 127 w 1937 (1928 = 100), to wskaźnik wartości obrotów w handlu zagranicznym pozostaje cały czas na depresyjnym poziomie, rosnąc nieznacznie z 39,1 w 1932 do 46,0 w 1937 r. i 40,2 w 1938¹². W przeliczeniu na złote polskie obroty w 1938 r. są około 2,5-krotnie mniejsze w porównaniu do r. 1929. Przymusowe uniezależnianie się produkcji przemysłowej od rynku międzynarodowego w warunkach powszechnych zbrojeń zaostrza tendencje autarkiczne. Zostają wprowadzone w tym czasie embarga na kredyty zagraniczne, na kontyngenty emigracyjne i na obroty towarowe. Przed Polską, a w szczególności przed polską burżuazją naszkicowana wyżej sytuacja wobec fiaska antyinwestycyjnej polityki deflacyjnej, prowa-

⁹ Sejm — Kadencja I..., s. VIII.

¹⁰ Ibidem, s. IX.

¹¹ Société des Nations „Annuaire Militaire 1939/40”, Geneve 1940, s. 6.

¹² MRS 1939 r., s. 1 i 162.

dzanej w latach 1930—1936 stawiała konieczność zajęcia się sprawą rozszerzenia rynku wewnętrznego przez ożywienie procesów inwestycyjnych. Interes klasowy wymagał w warunkach opanowania depresji pokryzysowej przejścia do polityki aktywizmu gospodarczego a interes państwowy nadawał jej charakter militarny. Innej drogi do ożywienia rynku wewnętrznego nie było. Cały czas bowiem utrzymywał się kryzysowo-depresyjny poziom obrotów handlowych Polski z zagranicą. Saldo ich spada z + 64 mln w 1935 r. do + 23 mln w 1936 — 59 mln w 1937 i — 115 w 1938 r.¹³ Deficytowe zaś saldo płatnicze rośnie z 23,7 mln w 1936 r. do 87,0 mln w 1937 r.¹⁴

Przesłanek przejścia do aktywnej polityki gospodarczej, przede wszystkim drogą państwowych inwestycji zbrojeniowych i pomocniczo-zbrojeniowych należy więc szukać w charakterze koniunktury gospodarczej krajów kapitalistycznych i związanym z nią napięciem politycznym.

Przystąpimy następnie do naszkicowania przyczyn wewnętrznych przejścia od polityki deflacyjnej do polityki nakręcania koniunktury. Tkwia one, naszym zdaniem, w obiektywnych możliwościach takiego przejścia w związku z opanowaniem depresji pokryzysowej (bowiem mechanizm cyklu koniunkturalnego prowadził naturalnie do nowego ożywienia) w ramach politycznych istniejącego ustroju, zagrożonego przez ruchy rewolucyjne, wyrastające na tle pogłębiającego się bezrobocia przemysłowego i agrarnego i w potrzebach obronnych kraju.

*

Ostra depresja spowodowała gwałtowny spadek inwestycji. Wiele gałęzi przemysłu uległo wobec braku procesów renowacyjnych procesom dewastacyjnym.

Ogólny wskaźnik inwestycji z usunięciem sezonowości spada w 1935 r. przy podstawie 100 dla 1928 r. do 45,7¹⁵.

Następstwem zachodzących procesów był gwałtowny wzrost liczby zarejestrowanych bezrobotnych, z 403 tys. w 1935 r. do 470 tys. w 1937 r. W 1938 r. liczba bezrobotnych spadła tylko o 14 tys.¹⁶ W stosunku do liczby zatrudnionych pracowników najemnych wynosiła ona ca 25%, przy czym na Śląsku procent ten był znacznie wyższy, wynosząc w 1933 31,1%, w 1934 — 49,6%, w 1935 r. — 39,36%, a w 1936 r. — 31,23%¹⁷.

¹³ MRS 1939 r., s. 162.

¹⁴ Ibidem, s. 240.

¹⁵ Koniunktura Gospodarcza, Instytut Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen, Warszawa 1937, z. 12.

¹⁶ MRS 1939, s. 368.

¹⁷ WAP Katowice, Urząd Wojewódzki Śląski (UWSI) Wydział Pracy i Opieki Społecznej (PO) t. 3064. Sprawozdanie w sprawie bezrobocia na Śląsku.

Sytuacja na wsi była także poważna. Kryzys agrarny mający swoje własne cezury rozwoju osiąga „dno” w roku gospodarczym 1934/1935. Odzwierciedleniem jego są wskaźniki dochodów gospodarstw rolnych, wskaźniki zużycia przez wieś artykułów przemysłowych, szczególnie inwestycyjnych, wskaźniki spożycia i zadłużenia. Pomimo że globalne zbiory i wydajność z hektara przez cały okres utrzymują się na tym samym poziomie, ze względu na intensywną gospodarkę chłopską (wciąż słabo związaną z rynkiem), sytuacja stale się pogarsza. Dochód brutto badanych przez Instytut Puławski gospodarstw spada z 1 ha z 595 zł z roku gospod. 1927/28 do 202 zł w 34/35 r. i 270 zł w 37/38 r. dochód netto w tym czasie spada z 214 zł do 18 zł w 34/35 r. i 60 zł w 37/38¹⁸. Klucz zrozumienia procesów kryzysowych leży w poznaniu problemów rynkowych, a w szczególności mechanizmu cen. Indeks cen hurtowych na produkty rolne (przyjmując 1928/29 = 100) spada do 41,8 w 34 r., 52 w 1937 r.¹⁹ W tym samym czasie ceny detaliczne artykułów monopolowych i skartelizowanych spadły na 91 punktów w 1934 r. do 76 w 1937 r. po państwowej akcji rozwiązania niektórych karteli. Ogólny wskaźnik cen hurtowych nominalnych wzrósł z 56 w 1934 do 59 w 1937, a w 1938 spadł znów do 56.

Względna stabilność ceny monopolowo-kartelowej, na skutek wysokiego stopnia zorganizowania wielkiego kapitału prywatnego i państwowego, uderzała swoim ostrzem w masy drobnych wytwórców na wsi i w mieście, które wysoki haracz ceny kartelowej płaciły postępującą pauperyzacją. Ten fakt wpływa w poważnym stopniu na radykalizację polskiego drobnomieszczanstwa.

Bezrobocie i stagnacja cen artykułów przemysłowych przy spadku zarobków rodziły wśród proletariatu tendencje pauperyzacyjne, osłabiane spadkiem wydatków na żywność, przekraczających 50% budżetu rodzinnego. Wskaźnik stawek płac nominalnych (przy podstawie 1928 = 100) spada do 81 w 1934 r. i 86 w 1938 a kosztów utrzymania rodziny robotniczej w Warszawie z 63 w 1934 r. do 61 w 1938 r.²⁰

Kryzys i ciężkie położenie depresyjne uderzyły z całą siłą w sytuację finansową państwa i samorządów, jak też instytucji rynku lokacyjno-kredytowego. Na skutek deflacyjnej polityki rządów sanacyjnych obieg pieniężny (biletów bankowych, monet srebrnych i bilonu) spada z 1600 mln w 1924 do 1325 mln w 1932 r. i 1426 w 1936 r.²¹ W związku ze spadkiem zapasu walut oraz dewiz z 539 mln zł w 1934 r. do 408,3 mln zł w 1936 r. spada pokrycie emisji złotem, wynosząc w 1936 32,07%²². Spadek produk-

¹⁸ MRS 1939, s. 74.

¹⁹ Ibidem, s. 246.

²⁰ Ibidem, s. 276 i 246.

²¹ „Koniunktura Gospodarcza”, Zeszyt Specjalny 1939 r.

²² R. Górecki, *Gospodarczy dorobek Polski lat 1918–1938*, Londyn 1946, s. 33.

cji, zmniejszenie obrotów i dochodów powoduje stałe zmniejszanie się wpływów skarbowych z podatków i ceł oraz monopoli państwowych. W 1934 r. wskaźnik spadku jest największy, osiągając 60% stanu 1928 r. W 1938 r. wpływy rosną do 81²³. Przy niezmiennych wydatkach państwowych na utrzymanie stosunkowo olbrzymiego aparatu administracyjno-militarnego powstaje olbrzymi deficyt budżetowy. W roku budżetowym 1934/35 wynosi on 108 mln zł, w 1935/36 — 307 mln zł, w 1936/37 — 196 mln zł²⁴. Deficyt ten spowodował poważne konsekwencje ekonomiczno-społeczne. Zadłużenie skarbu państwa wynosiło w 1936 r. 1705,2 mln zł a zagraniczne 3308,9 mln zł²⁵ (to ostatnie nieco spadło na skutek dewaluacji walut zachodnio-europejskich i akcji konwersyjnej, np. w 1938 wynosi 2515,2 mln zł). Ilość kapitałów na rynku malała na skutek drenażu, spowodowanego pożyczkami narodowymi, które miały miejsce w 1933 r., 1935 i 1937 r., powodując podrożenie kredytu — podwyżkę stopy procentowej. Przez cały okres kryzysu i depresji — do połowy 1936, tj. do wprowadzenia ograniczeń dewizowych i mobilizacji środków finansowych gabinetu prowadzi politykę deflacyjną. Głównym dogmatem deflacionistów było utrzymanie waluty na istniejącym parytecie złota i wolnego obrotu dla wzbudzenia zaufania kapitału zagranicznego. Ta ortodoksja monetarna miała swoje korzenie w antyinflacyjnym kompleksie, powstałym z przykrych doświadczeń okresu 1923—26 r. oraz wielkim wpływem terapii liberalistycznej, sugerowanej przez zacofaną polską myśl ekonomiczną. Zdaniem zwolenników deflacji, realizacja dogmatu stałej złotej waluty zapewniała wewnętrzne zaufanie do pieniądza. Ażeby zdobyć zaufanie zagranicy Polska bardzo późno wprowadziła zawieszenie transferu. Swoboda transferu zobowiązań była związana z płaceniem olbrzymiego haraczu, wynikającego z zadłużenia państwa na rzecz obcego kapitału. Na samą obsługę długów państwowych i wypłat z tytułu gwarancji odpływało z Polski od 183 mln do 266 mln złotych²⁶. Wiara w pomoc zachodu była więc dość kosztowna. Dalszym kanonem deflacionistów było utrzymanie dodatniego bilansu płatniczego, a zatem przede wszystkim dodatniego bilansu handlowego. Zasada ta była konsekwencją stałości waluty i wolnego transferu. Stąd wynikało podporządkowanie polityki kredytowej zasadzie utrzymania równowagi bilansu płatniczego, utrzymanie wysokiej wewnętrznej ceny kredytu dla zapewnienia atrakcyjności krajowych lokat w stosunku do zagranicznych i zniechęcenia finansistów do ucieczki kapitałowej²⁷.

²³ MRS 1939, s. 6.

²⁴ Ibidem, s. 376.

²⁵ Cz. Klarnier, *Długi państwowe Polski*, Warszawa 1939, s. 40.

²⁶ MRS 1938, s. 359.

²⁷ Por. dr. L. Barański, *The Polish deflation 1930—1935*, „The Polish Economist” nr 13, Londyn 1945.

Ze skutków dodatnich deflacji, tj. wzmocnienia zaufania do pieniądza krajowego i aparatu kredytowego oraz istnienia bodźców oszczędzania i racjonalizacji gospodarki w przedsiębiorstwach, skorzystały klasy posiadające. Deflacja pogłębiała bezrobocie — uderzała swym ostrzem w pracowników najemnych i chłopstwo, silnie odczuwające skutki wysokiej ceny kartelowej, która była rekompensatą za niską cenę eksportową.

Czołowymi szermierzami polityki deflacyjnej byli: płk Matuszewski, płk Koc i Lechnicki²⁸.

Pod wpływem niepowodzeń, trudności gospodarczych i klótni w ówczesnej elicie o prawo rządzenia, obóz piłsudczyków po śmierci Józefa Piłsudskiego przeżywa proces dezintegracji. Zaostrza się konflikt między „grupą pułkowników”, zaangażowaną w obronę deflacji a „grupą Mościckiego” i „grupą Naprawy”. Z „grupą Naprawy” związani są ludzie, dostrzegający kryzys polityczny i gospodarczy — marazm dotychczasowej polityki, szeroki zakres konfliktów społecznych. Korzystają oni z okazji konfliktu Sławek — Mościcki, by dać upust swym ambicjom politycznym i chęci działania. Czołową postacią zbliżoną do tej grupy będzie inż. Eugeniusz Kwiatkowski, predystynowany przez prezydenta na reformatora skarbu i całej gospodarki²⁹. Kwiatkowski zostaje oderwany od funkcji dyrektora Zakładów w Mościcach i mianowany wicepremierem w Gabinetie M. Zyndram-Kościałkowskiego, zniechęconym przez grupę Rydza

²⁸ F. Z weig, Poland between two Wars, London 1944, s. 84.

²⁹ Inż. E. Kwiatkowski po ukończeniu studiów w Szwajcarii i pracy w „Zarzewiu” oraz Legionach obejmuje w 1922 stanowisko docenta Politechniki Warszawskiej. Później został powołany przez prof. Mościckiego na funkcję dyrektora technicznego fabryki w Chorzowie. W czerwcu 1926 r. z inicjatywy Mościckiego wszedł do rządu Bartla na stanowisko ministra przemysłu i handlu, zachowując tękę do sierpnia 1930 r. W owym okresie wiele wysiłku włożył w organizowanie budowy portu gdyńskiego. W związku ze swoim stanowiskiem wobec ludowców i Brześcia odsunął się od rządu. W latach 1931—1935 kieruje Zakładami w Mościcach. Dzięki uporowi i zdolnościom organizacyjnym Kwiatkowski potrafił wywalczyć odpowiednią pulę eksportową w Syndykacie Azotowym, w którym pozycje Polski starali się osłabić monopolisci z *I. G. Farbenindustrie*. Swoje *credo* polityczno-gospodarcze manifestuje w *Dysproporcjach*, wydanych w 1932 r. domagając się m. in. podjęcia pod kierownictwem państwa industrializacji kraju w celu rozszerzenia rynku wewnętrznego i wzmocnienia sił obronnych, przyspieszenie reformy rolnej, rozbudowy przemysłu przetwórczego celem przezwyłączenia surowcowego charakteru produkcji. W poglądach reprezentuje umiarkowaną myśl — skłonną do kompromisów. Píše on: „zarówno skrajny radykalizm społeczny, jak i skrajny konserwatyzm są w warunkach polskich fałszywe i zębne; pierwszy nie jest w stanie stworzyć nowych i wydajnych podstaw dla pozytywnych wartości społecznych i gospodarczych, drugi nie może się ostać wobec nacisku życia domagającego się na każdym polu reformy, ewolucyjnego postępu i przebudowy” (*Dysproporcje*, Warszawa 1932, s. 218). Zdaniem Z weiga, Kwiatkowski jest reprezentantem polskiej technokracji, która chciała rozwinąć industrializację przez państwowe inwestycje i roboty publiczne. Dlatego też bliskie jej były idee „new dealu” (Poland between two Wars, op. cit., s. 84).

Śmigłego i Walerego Sławka (pułkowników)³⁰. 29 X 1935 r. w swym *exposé* sejmowym zapowiada zastosowanie draakońskich środków dla obrony zagrożonego stanu kasy, obrony waluty i topniejących rezerw w banku emisyjnym³¹. Program Kwiatkowskiego nie zrywa z deflacją. Przede wszystkim na konsumentów i samorządy spadły nowe obciążenia w wysokości 278 mln rocznie³². Były to: nadzwyczajny podatek od wynagrodzeń w wysokości 160 mln zł, podwyżka podatku dochodowego o 66 mln zł, zmniejszenie wpływów samorządu terytorialnego oraz świadczeń emerytalno-inwalidzkich o 52 mln zł. Jako rekompensatę dla pracujących i średniej własności potraktowano obniżone ceny kartelowe, co zwiększyło dochody o 110 mln zł oraz zmniejszenie komornego o 40 mln zł. Przemysł zaś skorzystał z obniżki taryfy kolejowej, akcyzy skarbowej i świadczeń na rzecz samorządu³³. Zrównoważony w ten sposób budżet umożliwił zmniejszenie ciężenia państwa na rynku pieniężno-lokacyjnym i kierowanie zasobów oszczędnościowych na cele inwestycyjno-produkcyjne. Nowa sytuacja budżetowa powoli doprowadzała do wzmocnienia zaufania i pewności — powstania atmosfery antytezauryzacyjnej.

Reakcja na pierwsze pociągnięcie polityki Kwiatkowskiego była bardzo różna, w zależności przede wszystkim od interesów klasowo-grupowych.

M. Niedziałkowski z PPS pisał, że kontynuowanie deflacji to „skok w próżnię przedłużający agonię gospodarki kapitalistycznej”³⁴. Programowi deflacji dominującej w pierwszych pociągnięciach Kwiatkowskiego przeciwstawia PPS postulat „planowej odbudowy gospodarki połączony z kontrolowaną inflacją”³⁵. Jeden ze znanych działaczy PPS-u Daniel Gross widział w Kwiatkowskim człowieka ulegającego „straszakowi inflacji”, którą utożsamia się błędnie z dewaluacją. Zarządzenia Kwiatkowskiego jako członka rządu były dla PPS sprzeczne z wypowiedzianymi przez niego poglądami. „Kwiatkowski dopiero zapoznawszy się z ciężką sytuacją skarbową zrezygnował ze swych pierwotnych pomysłów i dał się wciągnąć do «ślepego zaułka» integralnej deflacji, która kosztem społeczeństwa utrzymuje obóz sanacyjny” — pisał Mieczysław Niedziałkowski³⁶. Podobne stanowisko reprezentowały klasowe związki zawodowe (Związek Stowarzyszeń Zawodowych).

³⁰ Wł. Pobóg-Malinowski, Najnowsza historia polityczna Polski, Londyn 1956, t. II, s. 576.

³¹ Kwiatkowski, sten. sejm. *exposé* budżetowe z 11 XII 35 r.

³² M. Zyndram-Kościałkowski, sten. sejm. *exposé* z 29 X 35, s. 10.

³³ Kwiatkowski, sten. sejm. posiedzenie 11 XII 35, s. 26.

³⁴ M. Niedziałkowski, „Robotnik” 11 X 1935.

³⁵ „Robotnik” 6 IX 1935.

³⁶ „Robotnik” 29 X 1935.

KPP oceniła politykę gospodarczą Kwiatkowskiego w specjalnej uchwale KC z listopada 1935 r. „Zadania KPP w świetle uchwał VII Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej”. „Program gospodarczy tego rządu (chodzi o gabinet Kościałkowskiego — Kwiatkowskiego — przyp. M. D.), jeśli chodzi o obniżenie poziomu życiowego mas pracujących, zwłaszcza robotników i pracowników, znalazł całkowite poparcie w obozie sanacyjnym, również w frondującej wobec rządu grupy pułkowników... Rząd Kościałkowskiego usiłuje zlikwidować rosnący z miesiąca na miesiąc deficyt budżetowy za pomocą grabieży głodowych płac robotników i pracowników kosztem ubezpieczeń społecznych i szkolnictwa. Grabież tę rząd stara się przykryć drobnymi ulgami (obniżka komornego, cen gazu, elektryczności, wody, zmniejszenie w części podatku lokalowego). Rząd utrzymał w całej rozciągłości rabunkowy system podatkowy na wsi, którego ciężary rujnują i wywłaszczają masy chłopskie... Polityka tzw. integralnej deflacji przy dalszym utrzymaniu olbrzymich ciężarów wojennych nie może przywrócić trwałej równowagi budżetowej. Rząd wkraczać będzie na drogę mniej lub bardziej zamaskowanej inflacji”³⁷.

Wysoce krytycznie ocenił politykę Kwiatkowskiego Jędrzej Moraczewski — przywódca ZZZ. O ile polityczne oblicze rządu Kościałkowskiego ZZZ przyjął z pewnym zadowoleniem i nadzieją, o tyle, jego zdaniem, całkowicie zawiódł program gospodarczy, który nie zawierał nic nowego — żadnych eksperymentów. „Dlaczego ten daleko patrzący człowiek — pyta Moraczewski — jest tak krótkowidzący... Bo nie patrzy na przejawy życia ze strony społecznej będąc zaślepiony w kulcie złotej waluty”³⁸.

Chrześcijańska Demokracja, a w szczególności Chrześcijańskie Związki Zawodowe również krytycznie ustosunkowały się do programu Kwiatkowskiego. Przedmiotem ostrej krytyki była polityka kartelowa Kwiatkowskiego „chwiejna i niejasna... istnieje bowiem od lat współpraca kapitanów przemysłu z ryerczami sanacji a koszty tej współpracy odgrywają poważną rolę w kalkulacji kosztów własnych przemysłu”³⁹. Powstały na Śląsku z inicjatywy Ch. D. i NPR nielegalny Komitet Obrony Praw Obywatelskich kieruje akcją politycznej walki z rządem i wojewodą Grażyńskim, stosującym bezwzględne środki pacyfikacyjne⁴⁰.

³⁷ KPP Uchwały i rezolucje t. 3 „Książka i Wiedza” Warszawa 1956, s. 528.

³⁸ Archiwum Zakładu Historii Partii przy KC PZPR (AZHP), J. Moraczewski, Rękopisy syg. 71/II teka 247 — brudnopis artykułu akta Frontu Robotniczego Śląska i Zagłębia z 17 XI 1935 por. J. Żarnowski, Nieznany list, „Mówią Wieki” nr 8, 1958.

³⁹ „Polonia” 3 XII 1935.

⁴⁰ W odezwie komitetu czytamy „Całą walkę należy solidarnie kierować wyłącznie przeciwko reżimowi sanacyjnemu, który jest największym szkodnikiem dla życia państwowego Polski” por. H. Rechowicz, Walka o antyfaszystowski Front Ludowy Ludu Śląskiego 1935—1937, wyd. „Śląsk” Katowice 1958, s. 43. Na marginesie

Stronnictwo Ludowe oceniło politykę gospodarczą Kwiatkowskiego w uchwałach Kongresu Grudniowego 1935 r., wysuwając na czoło żądanie reformy rolnej bez wykupu, uspołecznienie kopalń, banków oraz zastąpienie prywatnego handlu przez spółdzielczość. Przedmiotem ostrej krytyki była także polityka podatkowa i oddłużeniowa⁴¹.

Stronnictwo Narodowe kierowało ostrze walki przede wszystkim przeciwko sanacyjnemu monopolowi na władzę. „W słusznym programie Kwiatkowskiego — wskazuje «Warszawski Dziennik Narodowy» — istnieje poważna luka; nie zmobilizuje się narodu do walki z kryzysem dopóki narodowi nie zostanie dany prymat w państwie przez gruntowne reformy polityczne”⁴².

Prof. Roman Rybicki, czołowy teoretyk i ideolog endencji, domaga się w imię interesów średniej własności reformy podatkowej i administracyjnej w resorcie skarbow, zdecydowanego zerwania z etatyzmem, przywrócenia równowagi cen przez niżkę cen kartelowo-monopolowych, uzdrowienie handlu przez eliminację pośrednictwa żydowskiego oraz zagwarantowania praw wierzycielskich w związku z przeprowadzaną akcją konwersyjną⁴³.

Polityka gospodarcza gabinetu Kościłkowskiego — Kwiatkowskiego obok presji opozycji znalazła się pod silnym naciskiem kół przemysłowo-handlowych, zorganizowanych w Centralnym Związku Przemysłu Polskiego, Unii Polskiego Przemysłu Górniczo-Hutniczego, Centralnego Związku Izb Przemysłowo-Handlowych, jak też opanowanego przez ziemiaństwo Centralnego Związku Izb i Organizacji Rolniczych. Burżuazja kartelowa, której interesów bronił utalentowany mówca A. Wierzbicki domagała się od Kwiatkowskiego ograniczenia do minimum interwencjonizmu państwowego i etatyzmu, zapewnienia swobody obrotów dewizowo-walutowych, utrzymania stałości waluty, utrzymania wysokiej ceny kartelowej, jako rękojmi rentowności przemysłu, dóbr wytwórczych, obniżki „elementów kosztów” w postaci ograniczenia świadczeń z tytułu ubezpieczeń i obniżki zarobków robotniczych⁴⁴.

Wiele Związków Kupieckich, Izby Rzemieślnicze oraz Centralny Związek Średniego i Drobego Przemysłu wytrwale występuje przeciwko wy-

pragniemy zaznaczyć, że czasowe uniedostępnienie archiwum Paderewskiego w AAN w Warszawie utrudnia analizę stanowiska centrum później zorganizowanego w tzw. *Front Morges, Stronnictwo Pracy*.

⁴¹ 1937—1957 w dwudziestolecie wielkiego strajku chłopskiego, LSW, Warszawa 1957, s. 14.

⁴² „Warszawski Dziennik Narodowy” 13 X 1935.

⁴³ Ibidem, 11 X 1935.

⁴⁴ WAP Katowice, Giesche sygn. 317, t. 1896 Program Gospodarczy Centralnego Związku Przemysłu Polskiego z listopada 1935 r. oraz t. 105 Sprawozdanie z obrad komisji międzyministerialnej.

sokiej cenie kartelowej i prokartelowej dotychczasowej polityce rządowej⁴⁵. Zdaniem tych grup drobnomieszczaństwa i burżuazji, kartele wyrosły na protekcjonizmie państwowym. Wyśrubowały one wysokie poziomy cen na surowce i półsurowce, zahamowały rozwój przemysłu przetwórczego i rzemiosła obniżając poziom konsumpcji społecznej⁴⁶.

W takiej sytuacji powszechnego niezadowolenia i apatii dochodzi do wielkich wystąpień bezrobotnych, największego napięcia walk strajkowych i krwawych wydarzeń lwowsko-krakowskich. Te ostatnie stały się powodem skoncentrowanego ataku „pułkowników” na gabinet Kościałkowskiego⁴⁷. 13 V 1936 Mościcki proponuje Sławoj-Składowskiemu — człowiekowi Rydza — misję tworzenia gabinetu, wyjaśniając ją tymi słowami: „Na skutek konieczności opanowania ciągłych rozruchów, wywołanych głównie bezrobociem, uzgodniliśmy z generałem Śmigłym, by Panu zaproponować objęcie rządu. Minister Kwiatkowski pomoże Panu rozładować bezrobocie”⁴⁸.

Na 26 posiedzeniu Sejmu IV kadencji 4 VI 1936 w swym *exposé* Składkowski omówił program rządu, wskazując: „Zadaniem tego rządu jest poprawa sytuacji gospodarczej przy jednoczesnym wzmocnieniu nastroju w kraju i zapewnieniu jutra. Nerwy Polski są zmęczone, te nerwy muszą przetrzymać do momentu, kiedy sytuacja gospodarcza się poprawi”⁴⁹. Jako główne kierunki programu gospodarczego nowy rząd deklarował: walkę z bezrobociem, z przeludnieniem wsi, utrzymanie stałości waluty i zrównoważonego budżetu oraz rozwój przemysłu obronnego.

Enuncjacje czołowych przedstawicieli ówczesnej elity wyjaśniają polityczne przesłanki programu budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego

⁴⁵ „Polska Zbrojna” z 19 XI 1938.

⁴⁶ Sten. sejm. Brunon Sikorski 17 VI 1936, s. 42. Niniejsze porównanie cen jest istotnym przyczynkiem dla rozumienia sprzeczności interesów różnych grup polskiej burżuazji i drobnomieszczaństwa.

Wskaźniki cen

Rok	Wskaźnik cen		ogólnych cen hurtowych
	art. przem. skarteliz.	art. przem. nieskarteliz.	
1934	87,6	59,4	55,7
1935	87,7	56,7	53,0
1936	75,4	57,1	54,0
1937	76,8	60,9	59,4
1938	77,7	57,8	56,2
1939	77,5	57,3	56,4

Obracowano na podstawie miesięcznych tablic IBKGiC oraz przemówień posła Pacholczyka, sten. sejm. 17 pos. 25 VI 1936, s. 104.

⁴⁷ Pobóg-Malinowski, op. cit., t. II, cz. I, s. 593.

⁴⁸ Sławoj-Składkowski, Prezydent Mościcki, „Kultura” 1936 nr 10/108, s. 108.

⁴⁹ Sławoj-Składkowski, sten. sejm. 4 VI 1936, s. 7.

i późniejszą wielką kampanię propagandową wokół COP-u. Chodziło między innymi o pacyfikację rewolucyjnych ruchów walczących o zmiany ustrojowe. Ta intencja nowej polityki gospodarczej wyraźnie przebija się w sprawozdaniu M. Grażyńskiego, wojewody śląskiego, o społecznej akcji walki z komunizmem. Pisze on: „Idee komunistycznej trzeba przeciwstawić ideę Polski, sięgającą po swą przyszłość przez świadomy wysiłek całego społeczeństwa. Zagadnienie obrony Państwa rzucone ostatnio przez Generała Śmigłego-Rydza musi być przerzucone na pozytywny wielki program społeczno-gospodarczy zdolny do wzbudzenia wiary i entuzjazmu mas chłopsko-robotniczych i zespalających ich myśli i uczucia około ideałów narodo-państwowych”⁵⁰.

Czy ówczesna sytuacja ekonomiczna I półrocza 1936 r. pozwalała na program aktywizmu gospodarczego? Wydaje się, że tak. Ogólny wskaźnik produkcji (nowy) wzrósł z 84,9 w 1935 r. do 94,3 w 1936 (wg starego wzrósł z 66,4 do 72). Wiosenna panika tezauryzacyjna została opanowana. Budżet zrównoważono. Przeciętnie w roku 1936 w wielkim i średnim przemyśle zatrudnionych było 570 tys. robotników wobec 530 tys. w 1935 r. Import zwiększył się o 143 mln zł, eksport zaś o 101 mln zł⁵¹. Wskaźnik publicznych wydatków inwestycyjnych przy podstawie 1934/35 = 100 (387,8 mln zł) wzrósł w 1935/36 do 123,6 (479,5 mln zł). Gospodarstwo polskie stopniowo wychodziło ze stanu depresji pokryzysowej, dzięki temu powstawały możliwości śmielszej polityki inwestycyjnej.

Kwiatkowski organizując prace nad planem inwestycyjnym poddał przede wszystkim krytyce dotychczasową politykę inwestycyjną. Z jego inicjatywy Rada Ministrów powołuje 7 lutego 1936 r. specjalną Komisję Inwestycyjną jako organ doradczy Komitetu Ekonomicznego Ministrów, zajmujący się ogólnymi przesłankami polityki inwestycyjnej, strukturą i hierarchią prac inwestycyjnych, rolą państwa i jego organów w inicjowaniu i dokonywaniu poszczególnych inwestycji, kosztami inwestycji i sposobem ich finansowania, projektem planu inwestycji państwowych oraz jego rewizją⁵².

Wydatki inwestycyjne globalne inwestorów publicznych (Skarb Pań-

⁵⁰ WAP Kraków, Urząd Wojewódzki, Wydział Polityczno-Narodościowy, t. 62. Sprawozdanie dr Michała Grażyńskiego z 30 VII 1936 ze społecznej akcji walki z komunizmem.

⁵¹ Por. WAP Katowice, Giesche 517, t. 1808. Sprawozdanie gospodarze Unii za rok 1936.

⁵² „Polska Gospodarcza” A. K. Ivánka, Inwestycje publiczne w czteroleciu 1934/35 — 1937/1938, z. 14 z 8 IV 1939, s. 575.

⁵³ Archiwum Akt Nowych (AAN) Prezydium Rady Ministrów, Komitet Ekonomiczny Ministrów (KEM), t. 974, Projekt regulaminu Komisji Inwestycyjnej z 7 II 1936 r.

stwa, Skarb Śląski, samorząd terytorialny, ubezpieczenia) w okresie poprzedzającym budowę COP ilustruje poniższa tabela⁵⁴:

Wydatki inwestycyjne w latach 1934/35—1937/38

Inwestorzy	1934/35		1935/36		1936/37		1937/38	
	mln	%	mln	%	mln	%	mln	%
Koncern Skarbu								
Państwa	248,0	63,9	322,1	67,2	327,7	61,6	693,8	75,9
Skarb Śląski	30,2	7,8	24,6	5,1	31,8	6,0	27,3	3,0
Samorząd terytorialny	106,5	27,5	126,2	26,3	167,3	31,5	181,5	19,8
Ubezpieczenia	31,1	0,8	6,6	1,4	5,6	0,9	11,7	1,3
Ogółem	387,0	100	479,5	100	532,4	100	914,3	100
Wskaźnik	100,0		123,4		137,1		235,8	

Faktyczne wydatki były wyższe, maskowano bowiem sumy przeznaczone na zbrojenia. Sumy te jednak aczkolwiek relatywnie duże, ze względu na szczupłość budżetu, absolutnie były bardzo małe. Budżet Ministerstwa Spraw Wojskowych pochłaniał ponad 40% wszystkich wydatków budżetowych, tj. ca 800 mln zł. Z tego tylko nieznaczna część była wydawana na inwestycje zbrojeniowe, np. w 1936/37 ca 160 mln zł, w 1937/38 ca 120 mln zł. Ogólne zaś wydatki na inwestycje zbrojeniowe wynosiły w tych latach 240 mln zł 1936/37 i 300 mln w 1937/38⁵⁵.

W kołach sztabowców, pracujących nad planem rozbudowy sił zbrojnych, powolne tempo realizacji planu, wymagającego 1 miliarda złotych rocznie rodziło niezadowolenie. Szukano ratunku w pożyczce zagranicznej. Po zbrojnym zajęciu Nadrenii w marcu 1936 r. rząd Frontu Ludowego, szczególnie min. Delbos przejawia wobec groźby agresji hitlerowskiej tendencje do zbliżenia się z Polską. Przykre doświadczenia politycznej gry Becka, polegającej na stwierdzeniu rzekomej skłonności wystąpienia Polski po stronie Francji i Belgii, a z drugiej strony inspirowaniu proniemieckich wypowiedzi agencji prasowej „Iskra” i „Gazety Polskiej” nie zrażają Francuzów. Poza tym Beck na sesji Ligi Narodów w Berlinie (marzec 1936 r.) zajął stanowisko w zasadzie przeciwne interwencji antyniemieckiej. Wobec tego że jego polityka była przedmiotem krytyki ze strony rządu Bluma, inicjatywę polepszenia stosunków przejął w swe ręce Rydz-Śmigły. Po sierpniowej wizycie gen. Gamelina w Warszawie 1936 r. Rydz rewizytuje Paryż, podpisując 6 września 1936 r. umowę w Rambouillet

⁵⁴ „Polska Gospodarcza” z. 14, 8 IV 1939, s. 575.

⁵⁵ Polskie Siły Zbrojne w II-giej wojnie światowej, t. I, cz. I, Londyn 1951, s. 207.

o pożyczce zbrojeniowej dla Polski. Podczas rozmów znalazł ponowne potwierdzenie traktat sojuszniczy z Francją z 1921 r.

Pożyczka francuska przewidywała udzielenie Polsce kredytu gotówkowego w wysokości 1 miliarda franków, kredytu materiałowego także w wysokości 1 miliarda franków oraz materiałowo-gotówkowego na rozbudowę przemysłu w wysokości 250 milionów franków. W przeliczeniu na przeciętny kurs roczny franka francuskiego w Warszawie w 1937 r. suma globalna pożyczki wynosiła ca 480 mln zł. Część gotówkowa pożyczki została całkowicie obrócona na materiał i obiekty przemysłowe kraju. Część materiałowa, która miała być zrealizowana we Francji, została wyzyskana tylko w 13%, tj. na sumę 130 mln fr., bo tyle sprzętu gotówkowego i surowców dostarczyła nam Francja do wybuchu wojny⁵⁶.

Pomoc Francji miała dodatnie znaczenie dla polepszenia finansowej sytuacji kraju. Przez wzmocnienie rezerw dewizowych Banku Polskiego i rozwój tendencji detezauryzacyjnych kapitału prywatnego została umocniona pozycja złotego. Pożyczka umożliwiła Radzie Ministrów przyjąć 21 I 1937 r. uchwałę o dotacji na rzecz Funduszu Obrony Narodowej w ciągu lat 1937—1940 do ogólnej wysokości 1 miliarda zł⁵⁷. Poza tym poddano rewizji pierwszy wariant planu inwestycyjnego. Wariant ten, przyjęty w czerwcu 1936 r. przewidywał wydanie na inwestycje państwowe i inne publiczne w okresie 1936—40 od 1650 mln zł do 1800 mln zł, przy czym środki te miał dostarczyć rynek sztywny w wysokości 500—600 mln zł, Fundusz Pracy 150—200 mln zł, budżet państwowy i plan finansowy przedsiębiorstw państwowych 400 mln zł, banki państwowe kredytu krótkoterminowego 400—700 mln zł i pożyczka emisyjna wewnętrzna lub zewnętrzna 200—300 mln zł⁵⁸. Nowy wariant przyjęty w lutym 1937 r. przewidywał rozszerzenie wydatków inwestycyjnych do 2 400 mln zł.

Rok 1937 był w Polsce okresem realizacji polityki reglamentacji dewizowej, wprowadzonej 27 IV 1936 r. Polityka ta znalazła w licznych kołach opinii publicznej wielu oponentów, którym patronował A. Koc, manifestujący przez podanie się do dymisji ze stanowiska prezesa Banku Polskiego dezaprobatę poczynił Kwiatkowski. Konserwa ziemiańska oraz rzecznicy kapitałów obcych domagali się wolności obrotów i dymisji Kwiatkowskiego, lewica zaś śmielszej proinwestycyjnej polityki walutowej.

Po dekreście reglamentacyjnym w czerwcu 1936 r. Kwiatkowski wstrzymuje transfer na obsługę pożyczek zagranicznych. Jednym z ważnych pociągnięć polityki walutowej była częściowa konwersja pożyczek zagranicznych na pożyczkę wewnętrzną, zmniejszająca znacznie zagraniczne

⁵⁶ Polskie Siły Zbrojne, s. 175.

⁵⁷ „Gazeta Polska” 23 I 1937.

⁵⁸ „Gazeta Polska” 6 II 1937.

zadłużenie kraju. W początkach 1937 r. przy pomocy sankcji administracyjnych zostaje przeprowadzona energiczna walka rządu ze zwyżką cen. Ponieważ na skutek podniesienia się cen artykułów rolnych znacznie wzrósł wskaźnik kosztów utrzymania rodzin robotniczych, powstała groźba nowej fali walk strajkowych⁵⁹. Groźba ta niosła ze sobą niebezpieczeństwo załamania się akcji inwestycyjnej i dlatego Kwiatkowski poszedł na ostrą reglamentację cen. Sam wskaźnik inwestycji wzrósł w 1937 r. o 37% w stosunku do roku 1936⁶⁰. Na tle drenażu przez państwo rynku kredytowo-lokacyjnego przedstawiciele wielkiego kapitału rozwijają kampanię przeciwko zbyt niemu rozszerzaniu inwestycji państwowych⁶¹. Wskaźnik kursów akcji (1928 = 100) wynosił w 1937 r. zaledwie 37,0 podczas gdy wskaźnik 5% pożyczki konwersyjnej przekroczył 100 a wskaźnik kursów papierów zastawnych 128,2. Zwiększenie się roli inwestycji publicznych znalazło więc wyraz w sytuacji na rynku pieniężnym. Począwszy od maja 1936 r. następuje stosunkowo szybki przyływ wkładów do banków. W styczniu 1938 r. wkłady osiągnęły sumę 2377,7 mln zł wobec 1722,6 mln zł w maju 1936 r. Był to wyraz zwiększonej akumulacji oszczędności i kreowania nowej siły nabywczej w formie kredytów bankowych. Przy czym charakterystyczny jest fakt, że suma wkładów w bankach państwowych zwiększyła się w 1937 r. w porównaniu do 1936 r. o 332,6 mln zł, podczas gdy wkładów w bankach prywatnych o 89,1 mln złotych⁶². Zjawisko to miało niewątpliwie wielkie znaczenie dla kierunków rozwoju działalności kredytowej. Sprzyjało to rozszerzaniu inwestycji publicznej. Do ważniejszych pociągnięć E. Kwiatkowskiego należało podwyższenie w lutym 1937 r. granicy obiegu biletów skarbowych o 150 mln zł, a w marcu 1939 r. o dalsze 200 do poziomu 650 mln. zł. Granica emisji bilonu została podwyższona w październiku 1938 r. do 490 mln zł, a w marcu 1939 r. do 250 mln zł. Poza tym w lutym 1939 r. został zmieniony statut Banku Polskiego, wprowadzono bowiem kontyngent emisji, nie wymagający zabezpieczenia złotem, której wysokość ustalono chwilowo na 800 mln zł z prawem dalszego podwyższenia o 450 mln zł⁶³. Potrzeby in-

⁵⁹ W ciągu 1937 r. zarobki wzrosły o 2% wskaźnik zarobków realnych obniżył się z 132,1 w 1936 na 126,8 w 1937 ze względu na 11% wzrost kosztów żywności.

⁶⁰ WAP Katowice, UPPG-H, t. 36. Sprawozdanie za rok 1937, s. 13.

⁶¹ Przedstawiciel „Lewiatana” poseł Hołyński na 33 posiedzeniu sejmu IV kadencji z 8 II 1937 stwierdził: „Państwo zabiera całość, drenuje większość oszczędności, natomiast pozostawia bardzo słabą resztę, umożliwiając tylko obroty krótkoterminowego kredytu, a nie pozostawiając rynkowi kredytu długoterminowego. Inwestycje zaś opierają się głównie na kredycie długoterminowym” (sten. sejm. 8 II 1937, 33 posiedz., s. 14).

⁶² WAP Katowice, UPPG-H, t. 36. Sprawozdanie za 1937, s. 14.

⁶³ „The Polish Economist.” F. Zweig, Nowe drogi przemysłu polskiego, nr 3/1943, s. 40.

westycyjne wymagały powiększenia obiegu pieniężnego, były one, jak wynika z cyfr, bardzo ostrożnie.

Sytuacja inwestycji publicznych stawała się jednak coraz bardziej trudna. W latach 1938 i 1939, kiedy zasoby z okresu tezauryzacji deflacyjnej i transzy pożyczki francuskiej zostały wyczerpane, stanął problem braku środków finansowych na realizację planu inwestycyjnego. Na posiedzeniu budżetowej komisji sejmu 8 lutego 1939 r. Kwiatkowski zmuszony był oświadczyć: „Idziemy więc w nieznaną przyszłość prawie bez rezerw kapitałowych, płynnych i zdolnych do szybkiego uruchomienia przy ograniczonej możliwości kompresji wydatków. To w imię jasności i obiektywizmu mam obowiązek stwierdzić”⁶⁴. Wyjście z sytuacji widział Kwiatkowski w zmniejszeniu rozpiętości poborów i przywróceniu podatku dochodowego — a więc w przebudowie dotychczas konsumpcyjnego budżetu — na budżet, harmonizujący z potrzebami inwestycyjnymi państwa.

Należy pamiętać, że recesja gospodarcza krajów kapitalistycznych lat 1937/38 nie pozostawała bez wpływu na przebieg koniunktury w Polsce. Wskaźnik produkcji w r. 1938 w porównaniu do 1937 r. uległ tylko nieznacznej poprawie. Eksport wzrastał także bardzo słabo. Stan zatrudnienia uległ pewnej poprawie, aczkolwiek tempo wzrostu zatrudnienia znacznie osłabło. Najsilniej wpływ ten dał się zauważyć w dziedzinie cen. Zwyżka cen w 1937 r. stworzyła w Polsce realne możliwości poprawy cen zwłaszcza na odcinku rolnym, ale spadek cen światowych 1938 r. spowodował analogiczne obniżenie się cen w Polsce. Ceny surowców i półfabrykatów uzależnionych od zagranicznych spadły o ok. 10⁰/₀, ceny zbóż spadły o blisko 34⁰/₀, w ostatecznym rezultacie ogólny wskaźnik cen hurtowych obniżył się o ok. 8⁰/₀⁶⁵. Na skutek jednak inwestycji państwowych wpływ recesji w przemyśle był ograniczony. W październiku 1938 r. stan zatrudnienia w przemyśle średnim i wielkim osiągnął cyfrę ok. 900 tys. ludzi, tj. stan października 1928 r. — okresu najlepszej koniunktury. Rynek kredytowo-pięniężny przeżywał w tym okresie ciężką próbę, a mianowicie run w marcu i we wrześniu 1938 r. Instytucje emisyjne zdały jednak egzamin, zaczęły kształtować się możliwości normalizacji stosunków w dziedzinie kredytu długoterminowego, emisyjnego — znacznie poprawiła się bowiem rentowność banków⁶⁶. Lata 1938/1939 są okresem szczególnego nasilenia interwencjonizmu państwowego, jego regulującej roli w gospodarce narodowej. Ponieważ dla realizacji planu inwestycyjnego rola oszczędności rosła, rodziła się stąd konieczność kontroli cen, płac, waluty, handlu zagra-

⁶⁴ Kwiatkowski, „Polska Gospodarcza” z. 6, 11 II 1939, s. 215.

⁶⁵ Sprawozdanie komisji budżetowej o projekcie ustawy skarbowej i preliminarzu budżetowym na rok 1939/40. Sejm V kadencji. Druk nr 100, s. IX.

⁶⁶ Ibidem, s. X.

nicznego, inwestycji, konsumpcji i akumulacji. Potrzeba importu maszyn i surowców stała się dominantą w polityce traktatowej⁶⁷. Polska stara się o odmrożenie należności niemieckich za tranzyt, w drodze zarachowania na spłatę długów wartości towarów sprowadzonych z Niemiec do Polski na cele inwestycyjne⁶⁸. Z drugiej strony w r. 1937 zawarto umowę clearingowo-kompensacyjną na dostawę maszyn niemieckich wartości 175 mln zł za polskie masło i bekony⁶⁹.

Poważnym źródłem sfinansowania planu inwestycyjnego była Pożyczka Obrony Przeciwlotniczej, która łącznie ze spłatami na Fundusz Obrony Narodowej dała w sumie 404 mln zł. Subskrypcja pożyczki odbywała się w atmosferze wielkiego zrywu patriotycznego społeczeństwa, gotowego ponieść wiele ofiar dla zapewnienia bezpieczeństwa kraju, zagrożonego agresją hitlerowską⁷⁰.

Wykonanie planów inwestycyjnych⁷²

Rok gospod.	Wykonano w mln zł	Planowano w mln zł	Udział skarbu państwa w wyk. w mln zł
1934/35	475,7	—	340,9
1935/36	560,2	—	416,2
1936/37	612,5	600,0	434,5
1937/38	994,6	800,0	738,4
1938/39	1063,1	1000,0	816,5
1939/40	—	1251,4 (plan)	1029,1*

* Cyfry nie obejmują zrewidowanego wariantu planu inwestycyjnego w marcu 1939 r.

Od marca 1939 przeprowadzono przymusową repatriację kapitałów obywateli polskich z zagranicy. Zgłoszone i zaofiarowane do skupu mienie pozwalało Bankowi Polskiemu na pokrywanie wydatków dewizowych związanych z inwestycjami oraz zwiększenie pokrycia złotem waluty krajowej. Należności zamrożone w krajach reglamentacyjnych zaczęto wykorzystywać na wykup przedsiębiorstw zagranicznych⁷¹. Jeżeli chodzi o finansowe wykonanie planów inwestycyjnych państwa i instytucji publicznych, to ilustruje je powyższa tabela.

⁶⁷ Z weig, Nowe drogi przemysłu polskiego, „The Polish Economist” nr 3, 1943, s. 40.

⁶⁸ WAP Katowice, UPPF-H 27. Sprawozdanie z posiedzenia Unii z 19 IX 1938, s. 6.

⁶⁹ Z weig, op. cit., s. 40.

⁷⁰ „Polska Gospodarcza” Z. Szempliński, Inwestycja a koniunktura w I półroczu 1939, z. 31, 5 VIII 1939, s. 1123.

⁷¹ AAN Ministerstwo Skarbu t. 3, „Biuletyn Informacyjny” nr 1, marzec 1939, s. 17.

⁷² Tabelę opracowano na podstawie przemówienia Kwiatkowskiego na sejmowej komisji budżetowej z 8 2 1939 r. („Polska Gospodarcza”, z. 6, 11 2 1939).

Dane cyfrowe wskazują, że plan inwestycyjny na sumę 2400 mln zł został wykonany w latach budżetowych 1936/37—1938/39 na sumę 2670,2 mln zł.

Na rezerwę zaopatrzenia, a więc przede wszystkim na inwestycje wojskowe w COP-ie wydano w roku 1936/37 ca 240 mln zł, w 1937/38 300 mln zł, w 1938/39 r. 450 mln zł. Łącznie 990 mln zł. Ogółem zaś wydatki na obronę kraju pochłonęły w tym okresie ok. 3618 mln zł⁷³. Stanowiło to 28% wszystkich wydatków państwowych, wynoszących łącznie 12 779 mln zł i ponad 50% wysokości wydatków budżetowych, wynoszących 7123 mln zł (dużą część wydatków wojskowych szła z dochodów pozabudżetowych)⁷⁴.

Dokładne ustalenie źródeł pokrycia planu inwestycyjnego jest rzeczą nader trudną ze względu na różne tytuły ustawowe inwestycji, wymagające specjalnych badań. Orientacyjnie można ustalić pokrycie ostatniego roku 1938/39 w zakresie wydatków inwestycyjnych następująco: 265 mln z budżetów wszystkich resortów, 71,2 mln z Funduszu Pracy, 475,0 mln z rynku sztywnego i pożyczki francuskiej, 45 mln z własnych środków przedsiębiorstw państwowych i monopoli, 29 mln z funduszy rozbudowy kolei Śląsk — Gdynia, 85 mln kredytów towarowych krajowych i zagranicznych, 10 mln autonomicznego funduszu inwestycyjnego woj. śląskiego, 100 mln funduszy samorządowych (w tym 75% kredytów własnych)⁷⁵.

25 XI 1938 r. Rada Ministrów przyjęła projekt ustawy, zatwierdzony przez sejm na zimowej sesji budżetowej 1939 r. o dotacjach na rzecz FON i o inwestycjach z funduszy państwowych w okresie od 1 kwietnia 1939 r. do 31 marca 1942 r. Ustawa przewidywała dotację na FON w wysokości 1,2 mld zł, a na inwestycje cywilne 0,8 mld zł⁷⁶.

Sześcioletni plan rozbudowy sił zbrojnych (1936—1941) pochłonął globalnie w okresie 3,5 lat realizacji 4186 mln zł na 6 mld preliminowanych. Na rozbudowę rezerw wojskowych w ciągu 3,5 lat wydano tylko 1370 mln zł⁷⁷.

Po próbie wyjaśnienia ekonomiczno-finansowej strony planu inwestycyjnego, którego materialnym wyrazem był między innymi przemysł

⁷³ Polskie Siły Zbrojne, s. 205.

⁷⁴ MRS 1934, s. 276.

⁷⁵ Kwiatkowski, Przemówienie na komisji budżetowej z 29 I 1938, „Polska Gospodarcza” z. 6, 5 II 1938, s. 203.

⁷⁶ Sejm V kadencji Druki, druk nr 7, s. 1. Z inwestycji cywilnych przewidywano 70 mln na elektryfikację, 30 mln na gazyfikację, 15 mln na inwestycje morskie, 75 mln na budowę wodne, 30 mln na meliorację rolnictwa, 15 mln na inwestycje związane z usprawnieniem obrotu artykułami rolnymi, 50 mln na budowę państwowe, 20 na inwestycje PKP, 45 mln na inwestycje łączności, 20 mln na budowy dróg, 60 mln na pomoc kredytowo-inwestycyjną budownictwa.

⁷⁷ Polskie Siły Zbrojne, s. 205.

COP-owski przechodzimy do wyjaśnienia bezpośrednich przesłanek jego budowy, jakimi były przesłanki obronne.

Sztab Generalny na początku 1936 r. przystąpił do opracowania 6-letniego planu rozbudowy sił zbrojnych. Studia porównawcze, przeprowadzone poprzez analizę struktury organizacyjno-wyposażeniowej armii niemieckiej, radzieckiej i francuskiej, wykazały olbrzymie zacofanie armii polskiej — zarówno pod względem uzbrojenia technicznego, wyposażenia, struktury organizacyjnej i charakteru planu mobilizacyjnego. To zacofanie wynikało m. in. z przestarzałej doktryny wojennej, lansowanej przez Piłsudskiego i grupę ściśle z nim związanych oficerów sztabowych⁷⁸.

Pierwsza faza planu na lata 1936—1937 przewidywała modernizację organizacji uzbrojenia technicznego i wyposażenia. Ilość dywizji piechoty powiększono do 40, zaczęto myśleć poważnie o rozbudowie lotnictwa oraz zwiększeniu zapasów amunicyjnych. Dekretem majowym 1936 r. utworzono poza tym inspektorat obrony przeciwlotniczej, przekształcony w 1937 r. w sztab lotniczy⁷⁹.

9 IV 1936 r. dekretem Prezydenta RP powołano specjalny Fundusz Obrony Narodowej dla zasilenia środków przeznaczonych na cele obrony państwa⁸⁰. Środki finansowe FON miał czerpać ze sprzedaży państwowych nieruchomości i ruchomości, z wpływów przekazywanych na podstawie poszczególnych przepisów ustawowych i z darów oraz zapisów. W maju 1936 r. powołano Komitet Obrony Polski, do zadań którego należało rozpatrywanie zagadnień obronnych i ustalenie w tej dziedzinie wytycznych dla rządu oraz koordynacja prac między poszczególnymi działami władzy państwowej w zakresie obrony państwa⁸¹. Działalność KOP rozwijała się bardzo powoli. Pierwsze posiedzenie plenarne odbyło się dopiero 11 lutego 1938 r. Na posiedzeniu tym ministrowi rolnictwa i reform rolnych J. Poniatowskiemu powierzono zorganizowanie aprowizacyjnego zabezpieczenia kraju na wypadek wojny: stworzenie rezerw zboża dla ludności, owsa dla koni, rozbudowanie magazynów zbożowych. Poza tym do ministerstwa rolnictwa należała współpraca przy tworzeniu sieci tajnych lotnisk na polach doświadczalnych kultur rolniczych⁸². Na następnym posiedzeniu KOP-u w dniu

⁷⁸ Sprawę tę wyjaśnia J. Kirchmayer w: *Kilka zagadnień 1939—1945*, Warszawa 1957.

⁷⁹ *Polskie Siły Zbrojne*, s. 167.

⁸⁰ Dz. U. R. P. nr 28, poz. 225.

⁸¹ Przewodniczącym Komitetu był Prezydent, zastępcą — Generalny Inspektor Sił Zbrojnych. W skład wchodził: S. Składkowski — premier, J. Beck — minister spr. agr., T. Kasprzycki — minister spraw wojskowych, E. Kwiatkowski — min. skarbu, A. Roman — min. przemysłu i handlu. Bez prawa głosowania: szef sztabu głównego gen. Stachiewicz, szef administracji armii — gen. Litwinowicz i z-ca szefa Sztabu Głównego — gen. Malinowski. Nad realizacją decyzji czuwał sekretarz KOP-u gen. Malinowski (*Polskie Siły Zbrojne*, s. 171).

⁸² „Polska Gospodarcza”. Komitet Obrony Polski, z. 29, 16 VII 1938, s. 1053.

8 VII 1938 r. Rydz-Śmigły zajął się w swym referacie sprawą rewizji polityki surowcowej pod kątem potrzeb wojennych. W rękach A. Romana, ówczesnego min. przemysłu i handlu, skoncentrowano odpowiedzialność za państwową gospodarkę surowcową. Poza tym powołano Biuro Surowcowe mające na celu opracowanie państwowego planu zaopatrzenia w surowce uwzględniając potrzeby obrony kraju⁸³. O innych posiedzeniach KOP-u nie udało nam się znaleźć przekazów źródłowych.

Akta koncernów, urzędów wojewódzkich i powiatowych wskazują, że sekretariat KOP prowadził pracę ciągłą. I tak na przykład poprzez Ministerstwo Przemysłu i Handlu współpracuje z biurem przemysłu wojennego kierowano robotami nad gazyfikacją Centralnego Okręgu Przemysłowego, elektryfikacją kraju oraz pokryciem zapotrzebowania na materiały pędne. Minister Skarbu i jednocześnie wicepremier, E. Kwiatkowski był odpowiedzialny za przygotowanie planu zapotrzebowania pieniędzy dla sił zbrojnych na pierwsze 3 miesiące wojny oraz opracowanie wojennego planu finansów państwa. Na marginesie warto wskazać na ostre kontrowersje między Kwiatkowskim i Rydzem-Śmigłym na tle potrzeb finansowych wojska. Kwiatkowski obawiał się inflacji i stąd był bardzo powściągliwy w rozszerzaniu wydatków zbrojeniowych. Rydz-Śmigły, a za nim przywódcy OZN, gen. Skwarczyński i płk Wenda, domagali się śmielszego rozwinięcia inwestycji państwowych⁸⁴. Polityka Kwiatkowskiego była przedmiotem krytyki sejmowej, którą przeprowadzał wicemarszałek sejmu, szef sztabu OZN płk Wenda. Po wystąpieniu Wendy implikującym planową inflację Kwiatkowski chciał złożyć dymisję. Konflikt rozwiązał Mościcki, popierający całkowicie politykę finansową Kwiatkowskiego.

Minister Komunikacji J. Ulrych był odpowiedzialny za opracowanie planu inwestycji kolejowych i drogowych z punktu widzenia potrzeb wojennych. W ramach tych przygotowań powołano w 1937 r. komisję motoryzacyjną, z inspiracji której otwierano montownię samochodów, rozpoczęto budowę fabryki samochodów w Lublinie, zmniejszono obciążenia fiskalne, które z samochodów czyniły przedmiot luksusu. W wyniku tej akcji ogólna ilość samochodów wzrosła z 25 868 w 1935 r. do 41 948 na początku 1939 r.⁸⁵

Ogólny kosztorys 6-letniego planu rozbudowy sił zbrojnych opracowanego przez Sztab Generalny wynosił ca 6 miliardów złotych, z tego 1200 mln miało być przeznaczone na lotnictwo, 800 mln na obronę prze-

⁸³ „Polska Gospodarcza”, z. 29, 16 VII 1938, s. 1053.

⁸⁴ We wspomnieniach o prezydencie Mościckim gen. Sławoj-Składkowski wyjaśnia, że musiał często spełniać rolę mediatora w kontrowersjach Kwiatkowskiego — Rydz-Śmigły („Kultura” nr 10/108, 1956, s. 112).

⁸⁵ MRS 1939, s. 199.

ciwlotniczą. Corocznie plan ten miał absorbować około 1 miliarda złotych poza normalnym budżetem Ministerstwa Spraw Wojskowych⁸⁶. Realizacja planu stała się niemożliwa bez budowy własnego przemysłu zbrojeniowego. Możliwości zakupu sprzętu były nader ograniczone. Ten fakt zdecydował o budowie COP. Premier Sławoj-Składkowski stwierdza w związku z tym: „...do budowy COP zmusiła nas przede wszystkim potrzeba stałego wytwarzania nowoczesnego sprzętu wojennego dla wojska, jak czołgi, samochody, działa, samoloty, działka przeciwpancerne i przeciwlotnicze oraz ogromnej ilości amunicji... W 1935 r. fabryki uzbrojenia jak np. Boforsa w Szwecji były zawałone zamówieniami na 5 lat, brakowało walut a pożyczki uzyskać nie mogliśmy, zachód bał się sprowokowania Niemiec”⁸⁷. Rozpoczęto więc budowę nowoczesnego przemysłu zbrojeniowego w zasadzie od podstaw.

W pierwszej fazie realizacji chodziło przynajmniej o rozwinięcie przemysłu wojennego w takich ramach, by potrafił on dostarczyć na czas pokoju potrzebny sprzęt i amunicję w określonym czasie dla dozbrojenia a w czasie wojny aby mógł pokryć normalne zużycie wojenne głównie amunicji i broni zmobilizowanych jednostek⁸⁸.

Obok sprawy środków finansowych wyląniał się problem lokalizacji nowego przemysłu zbrojeniowego. Na czoło, rzecz jasna, wysuwany był moment bezpieczeństwa, a więc należytego oddalenia od granic i zamaskowania przed atakami lotniczymi. Terenem odpowiadającym powyższym wymogom był tak zwany „trójkąt bezpieczeństwa” i tereny w widłach Wisły i Sanu. Koncepcja wspomnianego trójkąta powstała w polskiej myśli strategicznej w 1921 r.⁸⁹ W 1928 r. do tej koncepcji powrócono w gabinecie Bartla — inspirując wydanie 24 III 1928 r. ustawy o ulgach dla przedsiębiorstw przemysłowych i komunikacyjnych w rejonie trójkąta bezpieczeństwa. Ustawa zmierzała do osiedlenia w „trójkącie” przedsiębiorstw przemysłowych, których wytwórczość lub działalność służyła interesom państwa. Ustawa inwestycyjna z 9 IV 1938 r. rozwija tendencje ustawy 1928 r.

Obok przesłanek strategicznych, o budowie przemysłu obronnego w Centralnej Polsce zdecydowały przesłanki demograficzno-polityczne. Teren ten, obejmujący powiaty województwa kieleckiego, lubelskiego, południowo-wschodnie krakowskiego i zachodniej części lwowskiego, liczył 59 951 km², na którym mieszkało według drugiego powszechnego spisu

⁸⁶ Polskie Siły Zbrojne, s. 174.

⁸⁷ Sławoj-Składkowski, Kwiatuszki administracyjne. COP, „Wiadomości” na 544/545, 4 VIII 1956.

⁸⁸ Polskie Siły Zbrojne, s. 195.

⁸⁹ Por. J. Rakowski, „Biuletyn” nr 2, 1938 r. Związku Legionistów Polskich. Centralny Okręg Przemysłowy.

ludności 5 665 400 osób⁹⁰. Ludność miejska stanowiła 17,3%, wiejska 82,7%, podczas gdy średnia krajowa dla ludności miejskiej wynosiła 28%. Tylko 11,4% ludności wiejskiej było zatrudnione w zawodach pozarolniczych. Gęstość zaludnienia była bardzo duża, wynosząc 100 mieszkańców na 1 km²⁹¹. W niektórych zaś powiatach, np. w rzeszowskim, jarosławskim i przeworskim dochodziła do 200 mieszkańców na km².

Struktura gospodarki rolnej na obszarze COP wskazywała na jej bardzo duże rozdrobnienie. Według danych spisu 1931 r. gospodarstw rolnych w przedziałach 0—2 ha i 2—5 ha było łącznie w Polsce 64,2% (ogólnego stanu gospodarstwa), w województwie kieleckim 69,2%, w krakowskim 85,5%, a we lwowskim 88,0%⁹². Olbrzymie rozdrobnienie, głód ziemi stworzył we wschodniej części woj. krakowskiego i zachodniej lwowskiego potencjalne możliwości rewolucyjnych ruchów chłopskich, którym ton nadał w owym okresie Stronnictwo Ludowe, a przede wszystkim lewica Wiciowa, współpracująca z KPP i PPS. Dowodem tego był strajk chłopski 1937 r.

COP miał być czynnikiem pacyfikacji rewolucyjnych terenów byłej republiki tarnobrzeskiej, terenów walk chłopskich lat 1933—1937. Nie ukrywa tej przesłanki lokalizacji przemysłu obronnego czołowy organ rządowy „Gazeta Polska”⁹³.

Poza tym ważną przesłanką lokalizacji była tendencja zlikwidowania historycznych zaniedbań na terenach, stanowiących byłe peryferia zaborów, terenach przyczółkowych okresu wojennego 1914—1920⁹⁴. Przez zabudowę Polski Centralnej starano się przerzucić pomost do kresów wschodnich. E. Kwiatkowski w swym perspektywicznym 15-letnim planie zamierzał przyspieszyć proces unifikacji gospodarczej Polski, rozwijając przemysł na linii jej rozdarcia gospodarczego i kulturalnego. COP jako zjawisko migracji przemysłu przede wszystkim z rejonu górnośląskiego do centralnego miał przyczyniać się do rozszerzania wewnętrznego rynku zbytu i skierowania masy towarowej na potencjalne rynki wschodnie do tychczas bardzo wąskie, ze względu na przewagę gospodarki naturalnej na tzw. kresach i nikiłe kontakty gospodarcze ze Związkiem Radzieckim.

Warunki naturalne Polski Centralnej także predystynowały ją do tego, by stała się ona miejscem intensywnej industrializacji. Region kielecki posiadał surowce dla przemysłu metalowego i mineralnego, m. in. żelaziaki, piryty, galeny, blyszcz miedzi, kamień drogowy i budowlany, kwarcyty,

⁹⁰ K. Bobiński, COP — przyczyny i warunki rozwoju, Warszawa 1939, s. 12.

⁹¹ WAP Katowice, UWSI Wydział Przemysłu i Handlu, t. 284.

⁹² H. Radocki, COP, Warszawa 1939, s. 69.

⁹³ „Gazeta Polska”, COP, 16 V 1937.

⁹⁴ Kwiatkowski, Przemówienie z 21 X 1937 do uczestników wycieczki na teren COP-u, „Gazeta Polska” 22 X 1937.

piaski ogniotrwałe oraz fosforyty⁹⁵. Region lubelski w układzie geoeconomicznym COP był przede wszystkim bazą żywnościową. Okolice Krosna, Jasła, Iwonicza i Krościenka posiadały nierozwinięte jeszcze źródła energii w postaci złóż ropy naftowej i gazu. Wody Dunajca, Popradu i Sanu miały być częściowo ujarzmione przez zakłady wodne w Rożnowie i Czchowie, uregulowanie górskich dopływów, obwałowanie lewego brzegu Wisły i w perspektywie budowę zakładów wodnych w Czorsztynie na Dunajcu oraz grupy zakładów wodnych na Sanie, w Solinie, Myczkowcach i Łukawicy⁹⁶. W rejonie tarnobrzESCO-sandomierskim przemysł dysponował siarką i gipsem. Poza tym tereny mieszczące się w widłach Wisły i Sanu tj. powiaty: tarnobrzESCO, niżański, kolbuszowski, rzeszowski były terenami błotno-piaskowymi, posiadającymi dużo lasów. Cena ziemi pod zabudowę przemysłową była stosunkowo niska, co stanowiło dodatkowy czynnik lokalizacyjny⁹⁷. Po uwzględnieniu czynników lokalizacyjnych w Sztabie Generalnym opracowano zasadniczy profil produkcyjny przemysłu COP-owskiego. W związku z dużymi możliwościami produkcyjnymi w broniach podstawowych, tj. elementarnego dla ówczesnej doktryny uzbrojenia, postanowiono w COP-ie rozwinąć produkcję dział przeciwlotniczych, materiałów wybuchowych, sprzętu łączności, sprzętu saperskiego oraz czołgów i samolotów.

Wraz z pełnym uruchomieniem produkcji zaspokajającej potrzeby planu mobilizacyjnego (miało to nastąpić dopiero w 1941 r.) postanowiono stopniowo przeciwdziałać brakowi rezerw w nowych broniach⁹⁸.

Po próbie przedstawienia przesłanek budowy COP przechodzimy do opisu jego rzeczowych wymiarów.

Rozbudowę COP rozpoczęto od stworzenia bazy energetycznej dla przemysłu obronnego. Pierwszą inwestycją, rozpoczętą w 1935 r. była budowa elektrowni i zbiorników wodnych w Rożnowie i Czchowie w pow. nowosądeckim i brzeskim. Rożnów był największą inwestycją wodną dwudziestolecia, zakończoną w 1942 r. Po doświadczeniach wielkiej powodzi 1934 r. miał on bronić ludność dorzecza Dunajca od niszczycielskich skutków powodzi, umożliwić poprawienie warunków regulacji w dorzeczu Wisły oraz dostarczyć prądu dla COP⁹⁹. Zapora rożnowska była obliczona na 580 m długości, jezioro na 18 km długości na obszarze 180 ha; pojemność 220—240 mln m³ wody. W przeliczeniu na energię elektryczną wyrażało się to cyfrą 146 mln Kwh rocznie, przy pomocy 50 000 kw w zainstalowa-

⁹⁵ WAP Katowice, UWSI P-H, t. 209.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ WAP Katowice, UPPG-H, t. 64, „Biuletyn” nr 4/1937.

⁹⁸ Polskie Siły Zbrojne, s. 177.

⁹⁹ „Polska Centralna” nr 1, 1 VIII 1934 H. Herbicki, Zapora i zakład wodno-elektryczny w Rożnowie.

nych maszynach. Koszty inwestycji wykonanych wynosiły ogółem 50 mln zł¹⁰⁰. Budowa rożnowska spowodowała zatopienie 50% terenów wsi małorolnych w dolinie Dunajca, za które właściciele otrzymali wysokie odszkodowania. Rożnów wchłonął część olbrzymiego przeludnienia agrarnego pow. nowosądeckiego i brzeskiego, rozwinął budownictwo mieszkaniowe. Budową kierował inż. Pietruszewski. Z ramienia ministra komunikacji ogólny nadzór sprawował prof. Czetwertyński¹⁰¹. Z poważniejszych inwestycji wodnych COP można wymienić obwałowywanie Wisły na odcinku Sandomierz — Oświęcim. 28 IX 1936 r. Rada Ministrów upoważniła ministra skarbu do przeprowadzenia operacji kredytowych do wysokości 16 mln złotych na pokrycie wydatków związanych z tą inwestycją¹⁰². Wspomniane roboty były wykonywane w latach 1937—1938. W 1938 przy robotach wałowych zatrudniono 7000 ludzi. Poza tym opracowano plan i kosztorys drogi wodnej Zagłębie Węglowe — Sandomierz. Koszty budowy miały wynosić 120 mln zł. Wojna przerwała prace wstępne i roboty przygotowawcze¹⁰³.

Z obiektów energetycznych obok Rożnowa należy wymienić uruchomienie w maju 1939 r. zbudowanej przez francuską firmę „Als-Thom” z Belfortu elektrowni w Stalowej Woli. Z wspomnianą firmą podpisano umowę na budowę dwu nowych elektrowni w okolicach Lublina i Starachowic¹⁰⁴.

Szczególną rolę w obsłudze COP odgrywała rozbudowa elektrowni Zakładów Azotowych w Mościcach pod Tarnowem. Mościce dostarczały energii elektrycznej dla Nowego Sącza, Rożnowa, Bochni, Dąbrowy w latach 1938—1939, także dla Mielca, Dębicy i Rzeszowa. Wspomniana elektrownia mogła czerpać energię dowolnie z węgla lub gazu ziemnego, który był doprowadzany rurociągami „Polmin” z zagłębia naftowego krośnieńsko-jasielskiego¹⁰⁵.

Jeśli chodzi o linie przesyłowe wysokiego napięcia (150 tys. V), to zbudowano w 1937 r. odcinek Mościce — Starachowice, w budowie natomiast znajdowały się odcinki Mościce — Rzeszów, Mościce — Rożnów i Starachowice — Warszawa. Okręgowa sieć napięcia (30 tys. V) została wybudowana na odcinkach: Sandomierz — Stalowa Wola, Mościce — Rzeszów, Mości-

¹⁰⁰ AAN Prezydium Rady Ministrów KEM 1481 Uchwała z 2 IX 1938 w sprawie kosztów budowy zapory i elektrowni w Rożnowie.

¹⁰¹ Dane otrzymane z relacji inż. Jana Klimczaka — działacza gospodarczo-społecznego Ziemi Sądeckiej.

¹⁰² Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów, t. 82, zał. 7 do 18 posiedzenia z 28 9 1936.

¹⁰³ „Polska Gospodarcza” z. 16, 11 IV 1934, inż. Henryk Herbich, Program inwestycji wodno-koniunkturalnych, s. 647.

¹⁰⁴ „Polska Gospodarcza” z. 21, 27 V 1934. Przemówienie radiowe E. Rosego z 25 V 1939.

¹⁰⁵ Chorzowo — Mościce — 1937. Nakładem Zjednoczonych Fabryk Związków Azotowych w Mościcach i w Chorzowie, s. 37.

ce — Dąbrowa — Mielec, Lublin — Kraśnik, Mościce — Nowy Sącz i Wojnicz — Bochnia¹⁰⁶. Orientacyjnie można uznać cyfrę 30 mln jako sumę wydatków państwa na elektryfikację COP¹⁰⁷. Trzyletni plan inwestycyjny na lata 1939—1941, którego realizację rozpoczęto, przewidywał poza tym budowę linii Jasło (Roztoki) Rzeszów — Stalowa Wola — Lublin — Warszawa, Łaziska — Jaworzno — Łódź — Warszawa, Jaworzno — Mościce — Rzeszów — Przemyśl — Lwów i Łódź — Starachowice — Stalowa Wola¹⁰⁸.

Znaczna odległość od Śląska i ewentualność jego zajęcia na wypadek wojny zmusiły inicjatorów COP do opracowania koncepcji gazyfikacji Polski Centralnej. Gaz miał zastąpić drogi ze względu na koszty transportu i niepewny na wypadek zajęcia Śląska węgiel. Budowano więc gazociągi na linii Jasło — Mościce z odnogą do Dębicy i Mielca, Jasło — Sandomierz — Ostrowiec — Skarżysko — Starachowice z odnogą do Rzeszowa i Stalowej Woli¹⁰⁹. W latach 1937—1938 gazyfikacja COP kosztowała państwo około 14 mln zł. Drugim etapem gazyfikacji COP miało być połączenie istniejącego systemu opartego na Zagłębiu Jasielskim z Zagłębiem Wschodnio-Południowym przez system rurociągów w rejonie Daszawy¹¹⁰. Wszystkie wspomniane inwestycje wykonywał „Polmin”, głównym dostawcą była „Wspólnota Interesów”.

Z ważniejszych inwestycji telekomunikacyjnych w rejonie COP wymienić można budowę kabla podziemnego na linii Warszawa—Sandomierz, zbudowanie 1300 km nowych połączeń telekomunikacyjnych, otwarcie 65 nowych placówek pocztowo-komunikacyjnych oraz budowa międzymiastowej centrali telefonicznej w Rzeszowie¹¹¹.

Nieproporcjonalnie do potrzeb trwały w latach 1937—1939 w COP prace inwestycyjne w dziedzinie komunikacyjnej, rezultatem których było zwiększenie przelotności 69 stacji kolejowych i mijanek, zbudowanie 10 nowych dworców, 2 nowych mijanek i magazynu-wytwórni. Ponieważ większość zakładów powstawała z dala od miast, wszędzie zbudowano bocznicę kosztem zainteresowanych przedsiębiorstw. W 1938 r. wspomniane inwestycje pochłonęły z sum PKP 3292 mln zł¹¹². Zaplanowana budowa linii kolejowych Tarnów — Ostrowiec — Iłża, Radom, Rzeszów, Tarnobrzeg i Lublin — Szczebrzeszyn znajdowała się w sferze projektów poza odcinkiem Tarnobrzeg—Dęba¹¹³.

¹⁰⁶ „Polska Gospodarcza” z. 48, 28 XI 1938, s. 1714.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 1716.

¹⁰⁸ Polskie Siły Zbrojne, s. 197.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ „Polska Gospodarcza” z. 48, 28 XI 1938, s. 1716.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ „Polska Gospodarcza” z. 13, 26 III 1937, s. 519.

Sieć dróg kołowych przechodzących przez COP ani pod względem układu ani pod względem jakości nie odpowiadała potrzebom tego okręgu. Na linii Radom — Kielce dano tylko ulepszoną nawierzchnię, podobnie jak na linii Kielce — Brzesko, Warszawa — Lublin — Sandomierz — Jarosław, Zamość — Hrubieszów. Ostatni odcinek stanowił część planowanej arterii Śląsk — Wołyń. Ogółem na roboty drogowe w zarządzie Ministerstwa Komunikacji wydano w latach 1937—1938 łącznie z sumami kredytowanymi ponad 20 mln zł¹¹⁴.

Z innych inwestycji publicznych, przygotowujących teren pod rozwój przemysłu i rolnictwa, należałoby wymienić zmeliorowanie 22 717 ha za 8,5 mln zł. W ramach akcji budowlanej Banku Gospodarstwa Krajowego COP otrzymał w latach 1937/1938 8546 izb, a w ramach budownictwa Towarzystwa Osiedli Robotniczych 2107 izb. W 1939 r. tempo budownictwa związanego z tymi instytucjami podniosło się. Poza tym akcją budowlaną prowadziły: Zakład Ubezpieczeń Społecznych, zakłady przemysłowe. Gross stanowiło budownictwo prywatne. W samym 1938 r. Fundusz Pracy na inwestycje miejskie w COP przeznaczył 20 mln zł¹¹⁵. W roku 1937 w woj. centralnych rozpoczęto budowę 9047 budynków, w tym mieszkalnych 7069. Ogólna kubatura wynosiła 7752 tys. m³, liczba izb 58 856¹¹⁶. A więc nasilenie ruchu budowlanego było duże, znacznie silniejsze niż w innych rejonach Polski.

Główną pozycją COP był przemysł metalowo-chemiczny, służący potrzebom obronnym. Na czoło wysunęła się rozbudowa i budowa fabryk broni. Przede wszystkim rozbudowano stare zakłady w Radomiu i Starachowicach. 20 III 1937 r. rozpoczęto budowę kombinatu metalurgicznego (fabryka broni, huta stali szlachetnej i huta aluminium, elektrownia) Stalowa Wola — największej inwestycji COP¹¹⁷. Koszt budowy wynosił około 100 mln zł¹¹⁸. Hutę stali szlachetnej i fabrykę broni oddano do użytku w czerwcu 1939 r. W skład firmy budującej kombinat „Zakłady Południowe, Spółka z o. o. w Nisku” weszły: Huta Pokój, Śląskie Zakłady Górniczo-Hutnicze Sp. Akc., Tow. Starachowickich Zakładów Górniczych Sp. Akc. Wymieniona firma zawarła umowę z Ministerstwem Spraw Wojskowych, na mocy której wszelkie wydatki na budowę urządzeń i uruchomienia zakładów miał pokrywać skarb państwa z kredytów MSW. Wysoki udział kapitału niemieckiego w Hucie Pokój (52% akcji) utrudniał bezpośrednie powiązanie zakładów z hutą. Bano się szkodliwego wpływu akcjo-

¹¹⁴ „Polska Gospodarcza” z. 13, 26 III 1937, s. 519.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ MRS 1939, s. 63.

¹¹⁷ Autorem nazwy jest gen. T. Kasprzycki, ówczesny minister Spraw Wojskowych („Polska Centralna” nr 1, 1 VIII 1939, s. 30).

¹¹⁸ Z w e i g, Poland between..., s. 80.

nariuszy niemieckich. Stąd postanowiono nadać zakładom charakter przedsiębiorstwa skomercjalizowanego, w myśl rozporządzenia Prezydenta RP z 17 III 1927 (Dz. U. R. P., nr 25, pocz. 195)¹¹⁹.

Stalowa Wola miała trudności związane z działalnością Syndykatu Hut Żelaznych, gdzie poważną rolę odgrywał kapitał niemiecki, dominujący w śląskim hutnictwie. Specjalna komisja pod kierownictwem Bolesława Grodzickiego badała możliwości wstąpienia Stalowej Woli do Syndykatu. Chodziło o to, by nie dzielić się z nowopowstałym zakładem kwotami przydziałowymi sprzedaży — zagrożonymi przez wejście na rynek polski hut zaolziańskich i ograniczenia eksportowe wynikające z procesów recesyjnych w krajach zachodnich. Uczestnicy syndykatu chcieli zaliczyć kwotę zakładów południowych do kwoty Starachowic, a gdy im się to nie udało wywierali w dalszym ciągu presję na zmniejszenie żądań kwotowych¹²⁰. Dzięki tej walce zakłady zatrudniały około 4 tys. ludzi a produkcja miała być dwukrotnie większa niż huty Baildon. Przy budowie natomiast brało udział około 2500 robotników, w zakładach kooperujących około 7000. Do nich należały m. in. firmy: „Zgoda”, „Zieleniewski”, „Ostrowiec”, „Janike”¹²¹. Budową kierował inż. B. Chudzyński. Produkcja uruchomionych zakładów była bardzo mała. Zakład hutniczy z końcem 1939 miał produkować zaledwie 4600 ton wyrobów walcowanych, wsadu miała dostarczać stalownia w ilości planowanej około 5000 ton, wielkiego pieca nie wybudowano a surówkę miała dostarczać Huta Bobrek¹²².

W 1939 r. rozpoczęto w Stalowej Woli budowę huty aluminium, niezbędnej dla budującego się w COP przemysłu lotniczego. Uchwałą o budowie huty podjął Komitet Ekonomiczny Ministrów 18 I 1937 wskazując, że jest możliwe uruchomienie fabryki aluminium w Mościcach w oparciu o patent szwajcarski Neuhausena. Ostatecznie budowę powierzono kapitałowi francuskiemu¹²³. Obok Stalowej Woli w Tarnobrzegu budowano rafinerie miedzi na potrzeby Stalowej Woli.

Drugim poważniejszym skupiskiem budów COP-owskich był Rzeszów, w którym uruchomiono fabrykę silników Polskich Zakładów Lotniczych,

¹¹⁹ AAN Prezydium Rady Ministrów KEM 1246. Wniosek ministra Antoniego Romana z 18 VI 1938 w sprawie Zakładów Południowych.

¹²⁰ WAP Katowice, Syndykat Hut Żelaznych (SHŻ) t. 36. Protokoł z 8 zgromadzenia Zjednoczenia Głównego z 17 II 1939 r. Wobec presji Syndykatu przedstawiciel zakładów oświadczył: „Zakłady nasze jako leżące w COP-ie i mające pewne specjalne zobowiązania wobec MSW nie mogą już nic odstąpić z posiadanej kwoty gdyż dalsze zmniejszenie kwoty powoduje dezorganizację” (ibidem).

¹²¹ M. Wańkowicz, COP ognisko siły, Warszawa 1938, s. 49.

¹²² Huta Stalowa Wola 1938—1958 broszura zakładowa wydana w 1958 r., s. 34.

¹²³ AAN PRM KEM. Wniosek nagły na KEM w sprawie budowy fabryki aluminium 18 I 1937 r. W budowie huty partycypowali: S. Zieleniewski, Fitzner, Gamper, Fabryka Lokomotyw w Chrzanowie, Zakłady Amunicyjne „Pocisk”, Tow. Imp. Surowców „Tessa” w Warszawie („Polska Centralna” nr 1, 1 VIII 39, s. 37).

fabrykę obrabiarek Cegielskiego i fabrykę reflektorów. Pierwsza z inwestycji, najpoważniejsza i niedokończona miała produkować rocznie 450 silników¹²⁴. Przy budowie brało udział 2 tys. ludzi. W pierwszych, uruchomionych działach pracowało ponad 1000 osób. Zakładami kooperującymi były: PZL Warszawa, Cegielski Poznań, Huta Baildon i Stalowa Wola. Do września 1939 r. zbudowano około 50 silników. Maszyny do produkcji dostarczyły: Niemcy, Anglia i Szwajcaria¹²⁵. Koszty budowy zakładów wynosiły około 30 mln zł¹²⁶. Fabryka Obrabiarek Cegielskiego powstała na terenie zakładów produkujących wozy i części mechaniczne. Kadra specjalistów przyjechała z Poznania. Stan załogi wynosił około 1000 robotników. Produkcja — broń przeciwpancerna i przeciwlotnicza¹²⁷. Poważną część maszyn stanowiły dostawy niemieckie związane ze spłaceniem należności za tranzyt.

Fabryka broni powstała także w Sanoku pod nazwą „Zjednoczone fabryki maszyn Zieleniewski S. A.”¹²⁸

Budowa COP bardzo ożywiła życie gospodarce Dębicy i przyległych okolic. Rozwijał się tutaj przede wszystkim przemysł chemiczny. W Dębicy powstała pierwsza polska fabryka sztucznego kauczuku tzw. „Keru”, oparta na procesie technologicznym, opracowanym przez inż. Wacława Szulkiewicza z Chemicznego Instytutu Badawczego w Warszawie¹²⁹. Fabryka była finansowana przez Polskie Zjednoczenie Producentów Spirytusu oraz poznański „Stomil”. Dębickie Zakłady Chemiczne miały kooperować z fabryką opon samochodowych i lotniczych „Stomil”, budowaną w Dębicy przez poznański „Stomil”. Fabryka ta zatrudniała w sierpniu 1939 r. około 700 robotników, pracowała na licencji szwajcarskiej — główne zaś urządzenia dostarczyła firma angielska „Shows”¹³⁰. W Pustkowie koło Dębicy powstawały załazki nowoczesnego kombinatu chemicznego, zatrudniającego przy budowie około 3 tys. ludzi, w samej produkcji ponad tysiąc. Fabryka produkowała środki wybuchowe na potrzeby wojska. Obok przemysłu chemicznego powstawała w Dębicy walcownia metali kolorowych — kooperująca z COP-owskimi fabrykami broni. Walcownie budowała kadra fachowców z Śląskich Dzielnic. Zakładami kierował dyrektor Śliwiński, zatrudniały one około 300 robotników. Głównym kooperantem była huta Baildon¹³¹.

¹²⁴ Polskie Siły Zbrojne, s. 199.

¹²⁵ Wg relacji danych autorowi przez jubilatów Zakładu inż. Szczoczarza i Kowalskiego.

¹²⁶ Zweig, Poland between..., s. 80.

¹²⁷ Polskie Siły Zbrojne, s. 197 i relacje byłego pracownika zakładu, Ruska.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Wańkiewicz, COP, s. 92.

¹³⁰ Dane z relacji b. pracownika fabryki dyr. T. Gorączniaka.

¹³¹ Relacje b. majstra zakładów J. Wierciocha.

W pobliżu Dębicy w Mielcu budowano fabrykę płatowców metalowych, która miała rocznie produkować 450 samolotów. Koszty pierwszego etapu budowy wynosiły 15 mln zł¹³². Do września 1939 r. fabryka wyprodukowała zaledwie 8 samolotów, z których 2 zostały wykorzystane przez wojsko. Stan załogi przekraczał 1000 osób. Głównymi kooperantami były Państwowe Zakłady Lotnicze i Plage-Leśkiewicz z Lublina. Potrzeby wojska dyktowały rozbudowę przemysłu chemicznego, w związku z tym fabryki w Pionkach, Kielcach i Blizynie rozwinęły swą produkcję korzystając z inwestycyjnych funduszy państwowych. W Niedomicach koło Tarnowa kosztem 11 mln zł powstała fabryka celulozy, zatrudniająca w 1938 r. około 350 ludzi¹³³. Zakłady chemiczne w Mościcach także uczestniczą w rozbudowie COP. W ciężkim okresie kryzysowym, gdy zakładami kierował inż. E. Kwiatkowski (1931 — 1935), następuje uruchomienie poszukiwanej na rynku saletry wapniowej. „Decyzja uruchomienia saletry wapniowej była zapowiedzią całkowitej zmiany gospodarczej sytuacji zakładów”. Później zakład wywalcza sobie miejsce w syndykacie azotowym, uzyskując zwiększone kontyngenty na eksport. Dzięki temu pod koniec 1938 r. zakłady mogą podjąć zamierzenia powiększenia produkcji amoniaku o 58% i rozwinąć wewnątrz zakładową akcję inwestycyjną dla produkcji skoncentrowanego kwasu azotowego niezbędnego dla przemysłu wojennego¹³⁴.

Z niedokończonych poważniejszych inwestycji na terenie widel Wisły i Sanu można by jeszcze wymienić budowę fabryk amunicji w Dąbiu (pow. tarnobrzeski) i Majdanie¹³⁵.

Jakkolwiek rozmach inwestycyjny był największy w widłach Sanu i Wisły, to również woj. lubelskie i kieleckie odczuwały pewne ożywienie inwestycyjne. Na przykład w Lublinie rozbudowano fabrykę płatowców drewnianych „Plage i Leśkiewicz” oraz fabrykę sprzętu uzbrojenia i sprzętu dla ochrony przeciwlotniczej. Spółka Górniczo-Hutnicza Karwina — Trzyniec S. A. w kilka miesięcy poprzedzających wojnę rozpoczęła na tzw. Firlejowszczyźnie budowę fabryki drutu i walcowni. Powstające przedsiębiorstwo było oddziałem zaolziańskiej spółki. Walcownia miała powstać z demontażu walcowni w Boguminie. Całkowite uruchomienie zakładów planowano na 1 czerwca 1940¹³⁶. Tuż przed wybuchem wojny rozpoczęto pod Lublinem budowę fabryki samochodów ciężarowych, mającej pracować na licencji „General Motors”¹³⁷. Bardzo poważną budową,

¹³² Z w e i g, Poland between..., s. 80.

¹³³ W a Ń k o w i c z, Sztafeta, Warszawa 1939, s. 140.

¹³⁴ Por. 30 lat pracy dla rolnictwa, nakł. Zakładów Azotowych im. Feliksa Dzierżyńskiego w Tarnowie 1927—1957 i relacje mgr inż. St. K u b i Ń s k i e g o.

¹³⁵ Polskie Siły Zbrojne, s. 198.

¹³⁶ WAP Katowice, Berghütte t. 725. Pismo z 23 8 1939 do Ministerstwa Przemysłu i Handlu oraz Ministerstwa Spraw Wojskowych w sprawie ulg inwestycyjnych.

¹³⁷ Polskie Siły Zbrojne, s. 204.

która kosztowała państwo 85 mln zł były zakłady amunicyjne w Kraśniku¹³⁸. Budowy nie ukończono, podobnie jak fabryki amunicji w Jawidzu pod Lubartowem. W Zagłębiu Staropolskim w woj. kieleckim rozbudowano hutę Ostrowiec, fabrykę sprzętu uzbrojenia w Radomiu, nadto prowadzono prace nad rozbudową kopalnictwa rud. Zastanawiano się nad ożywieniem Zagłębia Staropolskiego, w którym jeszcze w 1840 r. było czynnych około 34 wielkich pieców, dających 42 500 ton produkcji 135 kuźnic wraz z pudlingarniami z produkcją 17 500 ton żelaza kutego. Konkurencja rud rosyjskich ostatecznie zadecydowała o upadku przemysłu Zagłębia Staropolskiego. Opuszczonymi szybami zainteresowały się w latach 1915—1918 okupacyjne władze austriackie. W okresie deficytu surowcowego w latach 1936—1939 myśl odbudowy Zagłębia Staropolskiego znów zakrzętała umysły. Starano się wykorzystać miejscowe żelaziaki, piryty, galeny, błyszcz miedzi, kwarcyty i dolomity wapnia¹³⁹. Przeprowadzane przez Państwową Służbę Geologiczną badania doprowadziły do odkrycia w 1937 r. złóż rudonośnych: w Lesicy, Mędkowie, Odrzywółce, Kraśnicy, Gapininie, Opocznie i Rudzie Wielkiej żelaziaków brunatnych, rud darniowych, manganu i krzemienia ceramicznego¹⁴⁰. Na północno-wschodnim zboczu Gór Świętokrzyskich odkryto nowe złoża fosforytów. W wyniku wspomnianych starań wydobyte rud żelaza wzrosło o około 625 tys. ton w latach 1932—1938, a ilość zatrudnionych robotników o 5400¹⁴¹.

To pobieżne omówienie głównych inwestycji COP-owskich wskazuje na militarny charakter uprzemysłowienia Polski Centralnej. Niemniej jednak działa tutaj tzw. „mnożnik Keynesa”, tzn. powstaniu przemysłów w drodze inwestycji towarzyszy rozbudowa przemysłów pomocniczych, usług rzemieślniczych i handlowych. Tak też i jest w COP. Rozwija się w związku ze wzrostem dochodów budownictwo komunalne, powstają drogi miejskie, szkoły, rzeźnie, piekarnie itp. Deficyt artykułów budowlanych pokrywają rozwijające się prywatne cegielnie i wytwórnia wyrobów porcelanowych w Bogudarach w pow. rzeszowskim. Do 1939 r. powstawało lub znajdowało się w budowie około 50 prywatnych przedsiębiorstw i zakładów przemysłowych wśród nich takie jak „Gaz i Akumulator” S. A. w Łańcucie, odlewnia lekkich stopów Leszczyńskiego w Rzeszowie, fabryka wyrobów metalurgicznych „Omega” w Przemyślu, fabryka materiałów impregnowanych „Krusche i Ender” w Baranowie, fabryka akumulatorów

¹³⁸ Z w e i g, Poland between..., s. 80.

¹³⁹ Radostowa „Świętokrzyski Miesięcznik Ilustrowany” nr 1/1938, T. J a c k o w s k i, Zagłębie Staropolskie w COP.

¹⁴⁰ Z b. R ó ż y c k i, Badania geologiczne i roboty poszukiwawcze w r. 1938 w strefie występowania na północnym i wschodnim obrzeżeniu Gór Świętokrzyskich. Odbitka biuletynu nr 15 Państwowej Służby Geologicznej, Warszawa 1939.

¹⁴¹ MRS r. 1939, s. 128.

w Tarnobrzegu, fabryka obuwia „Leo” w Mielcu, Sandomierskie Zakłady Metalurgiczne (odlewnia metali pólslachetnych) w Gorzycach¹⁴². Pod Puławami kombinat obuwniczy „Bata” zamierzał budować nowoczesną garbarnię i fabrykę obuwia¹⁴³. Ruch inwestycji prywatnych wtargnął także do zagłębia Jasielskiego. Szczególnie wzmogło się w ostatnich latach wydobycie ropy w rejonie Gorlic, co przyczyniało się do rozwoju samego miasta¹⁴⁴.

Ogólne ożywienie wpłynęło także na rozwój inwestycji w ośrodkach wczasowo-turystycznych. Szczególnie ożywienie ruchu budowlanego wystąpiło w tym okresie w Krynicy, Żegiestowie, Rabce i Iwoniczu.

Rozwój inwestycji i działalności produkcyjno-usługowej kapitalizmu prywatnego występuje w COP szczególnie silnie w drugiej połowie 1938 i do września 1939 r. Związane to jest ze stopniowym uruchamianiem kluczowego przemysłu zbrojeniowego a także z ustawą inwestycyjną. Wydana 9 IV 1938 r. ustawa stworzyła system ulg podatkowych dla przemysłu prywatnego. Główną ulgę stanowiło prawo potrącenia z dochodu podatkowego kosztów inwestycji. Zwolniono także nowe budowle od podatków: od nieruchomości i od podatku dochodowego przez lat 10 te przedsiębiorstwa, które MSW uznawało za szczególnie ważne dla obrony kraju. Ustawa ta miała wzmocnić, zdaniem E. Kwiatkowskiego, natężenie koniunktury paraliżowanej przez depresyjne wpływy zagranicy¹⁴⁵. Mimo ulg rozwój kapitału prywatnego w COP był hamowany przez nieprzeprowadzenie podstawowych inwestycji w dziedzinie komunikacyjnej, słabe rozbudowanie akcji kredytowej oraz brak stabilizacji, a często zaufania w trwałość i niewzruszalność przyznanych ulg podatkowych¹⁴⁶. Stąd też terenowe oddziały Krakowskiej Kongregacji Kupieckiej organizowały przy pomocy towarzystw gospodarczych kasy bezprocentowego kredytu. Akcja ta była orężem w walce z żydowskim handlem i rzemiosłem w ramach kampanii „unarađawiania” życia gospodarczego, której towarzyszyły nacjonalistyczne awantury¹⁴⁷.

¹⁴² „Polska Gospodarcza” z. 48, 28 XI 1928.

¹⁴³ „Polska Centralna” nr 1, 1 VIII 1939.

¹⁴⁴ „Podhalańska Prawda” nr 28/29, 25 XII 1938. Gorlice ośrodkiem przemysłu naftowego i źródłem energii COP.

¹⁴⁵ Kwiatkowski ustawę o ulgach inwestycyjnych w ten sposób uzasadniał: „Złota zteżauryzowanego jest w Polsce około 300 mln zł. Coroczne wypłaty skarbu i instytucji kredytu długoterminowego z tytułu kuponów i umorzeń kapitałowych sięgająca powyżej 200 mln zł. Wzrastająca szybkość obrotów gospodarczych stwarza w wielu instytucjach i u wielu osób fizycznych i prawnych nowe możliwości lokat kapitałowych. Chcemy by one szły zgodnie z interesami Polski, zgodnie z potrzebą Państwa i Narodu”. Sejm IV kad. 80 posiedzenie z 25 III 1938 r., s. 63.

¹⁴⁶ Goetz-Okocimski, sten. sejm. IV kad. 71 posiedzenie 17 II 1938, s. 132.

¹⁴⁷ Archiwum Zrzeszenia Prywatnego Handlu i Usług w Nowym Sączu. Akta Oddziału Krakowskiej Kongregacji Kupieckiej. Okólnik nr 28 w sprawie kas bezprocentowych z 17 V 1939.

Przechodzimy obecnie do krótkiego przedstawienia skutków ekonomiczno-społecznych budowy COP oraz jej socjalno-politycznej strony.

Z punktu widzenia kampanii wrześniowej znaczenie COP było znikome, gdyż pełne uruchomienie produkcji z nowowytbudowanych zakładów miało nastąpić dopiero w 1941 roku. Armia Polska prawie nic nie otrzymała poza produkcją zakładów rozbudowywanych w Zagłębiu Staropolskim. A więc militarne znaczenie COP wnosząc z doświadczeń klęski wrześniowej było prawie żadne. Politycznie natomiast było ono dość poważne. Sankcja dzięki inwestycyjnej atmosferze wytworzonej przez Kwiatkowskiego i optymistycznej propagandzie potrafiła osłabić ostrze walk opozycyjnych, szczególnie na zrewolucjonizowanych terenach rzeszowsko-krakowskich. W różnych jednak postaciach konflikty polityczno-społeczne lat trzydziestych można zaobserwować na terenie budów COP-owskich. A więc prymat elity legionowo-pułkownikowskiej, trzymającej w swych rękach większość stanowisk dyrektorskich i miejsc w radach nadzorczych prowadził ją do izolowania się od masy robotniczo-pracowniczej, marnotrawienia grosza publicznego. Nienawidziła ona fachowców i cywilów, w tym „cywila” Kwiatkowskiego¹⁴⁸. Wielu natomiast inżynierów i urzędników potrafiło wyjść poza ramy „getta”, zamkniętego we własnych osiedlach, kasynach itp. Na tle procesów industrializacyjnych dochodziło do konfliktów między bezrobotnymi miastami i wsi. Biedota wiejska niezorganizowana, o słabym poczuciu solidarności grupowej była wyzyskiwana przez prywatne firmy budowlane. Mimo to godziła się na wszelkie warunki, które zawsze były lepsze od nędzy chłopskiej.

W Stalowej Woli, Mielcu, Pustkowie, Dębicy chłopcy spali w lasach lub na budowach a nieraz pokątnie w fabrykach, by tylko uzyskać lub utrzymać pracę w przedsiębiorstwie budowlanym a później w zakładzie produkcyjnym. Pod wpływem strajków na budowach w Pustkowie, Stalowej Woli, Mielcu rząd zmusił właścicieli firm budowlanych do wypłacania pełnego zarobku przewidzianego cennikami dla COP¹⁴⁹.

Zarobki w zakładach produkcyjnych były stosunkowo wysokie. Np. w Fabryce Silników Lotniczych w Rzeszowie brygadziści zarabiali od 800 do 1000 zł miesięcznie, majstrowie od 600—700 zł, rzemieślnicy od 300 do 500 zł, urzędnicy od 120 zł wzwyż z tym, że awanse były bardzo szybkie. Płaca niewykwalifikowanych robotników wahała się w granicach 70—120 zł¹⁵⁰. Podobnie kształtowała się sytuacja w innych kluczowych zakładach COP.

¹⁴⁸ Por. K. Pruszyński, *Księga ponurych niepowodzeń i 1000 mil od prawdy*, MON Warszawa 1957, s. 55 i „Polonia” 8 III 1933, *Marnotrawstwo w COP*.

¹⁴⁹ *Relacje Chruściela — b. działacza PPS w Mielcu i Huta Stalowa Wola*, op. cit., s. 14.

¹⁵⁰ *Relacje inż. Szczoczarza*.

Sytuacja robotników i urzędników otrzymujących pracę pozostawiała jednak wiele do życzenia. Dawał się odczuwać głód mieszkaniowy. W Stalowej Woli opłata za użytkowanie 2-pokojowego mieszkania przekraczała 100 zł, w Rzeszowie 70 zł miesięcznie. Bardzo zaniedbane było szkolnictwo, służba zdrowia i działalność ubezpieczalni społecznej¹⁵¹. Gwałtownie podskoczyły w związku z koniunkturą inwestycyjną ceny artykułów żywnościowych i usług, co niekorzystnie wpływało szczególnie na budżety robotnicze. Sytuacja aprowizacyjna COP stopniowo w miarę napływu ludzi stawała się trudniejsza, zmusiła do interwencji Ministerstwo Skarbu w dziedzinie rejonizacji produkcji rolniczej i rozwinięcia zaniedbanej sieci handlowej¹⁵².

Wiele zgrzytów i zadrażeń wywoływało uprzywilejowanie przyjezdnych fachowców wobec miejscowych: w dziedzinie uposażeniowej, mieszkaniowej i prestiżowej. Napływ bezrobotnych z całego kraju (podobnie jak w Gdyni) powodował nadal napiętą sytuację na rynku pracy¹⁵³. Ta sytuacja spowodowała wystąpienie senatora M. Malinowskiego, wzywające rząd do sprawiedliwego traktowania robotników w COP, bez przywilejów dla przyjezdnych fachowców i ustalenia dla kraju, a szczególnie dla COP robotniczego minimum płac¹⁵⁴. Centralna Komisja Związków Zawodowych powołała specjalne biuro do spraw COP. W zakładach panowała jednak ostra dyscyplina i presja psychiczna działaczy Obozu Zjednoczenia Narodowego i Zjednoczenia Polskich Związków Zawodowych. Wielki wpływ „Ozonu” znajdował wyraz w akcji „unarodowienia życia gospodarczego”, prowadzonego przez politykę zatrudnienia i w polityce handlowej przedsiębiorstw.

Ekonomiczne znaczenie COP jest znacznie mniejsze od tego, jakie nadała mu propaganda sanacyjna. Z podsumowania inwestycji wojskowych wynika, że pochłonęły one około 1 miliarda złotych. Całość sum zainwestowanych można przyjąć orientacyjnie za 2 miliardy złotych (sprawa ta wymaga specjalnych badań finansowych)¹⁵⁵. Liczba 100 tys. nowych miejsc pracy w COP była za mała dla wchłonięcia bezrobocia z samych terenów COP. Z drugiej strony koncentracja inwestycji państwowych w COP pochłaniała około 30% wszystkich wydatków inwestycyjnych państwa powodując niedoinwestowanie innych terenów. Stąd mimo ożywienia gospodarczego (nowy wskaźnik produkcji wzrósł z 94,3 w 1937 do 119,1 w 1938) chro-

¹⁵¹ Tarnowski, sten. sejm. IV kadencji 68 posiedzenie 14 II 1938, s. 77.

¹⁵² WAP Kraków. Wydział Rolnictwa i Reform Rolnych, t. 139. Protokół z konferencji w sprawie aprowizacji COP-u odbytej w Nisku 2 XII 1937.

¹⁵³ „Dobry Wieczór” 20 XI 1938.

¹⁵⁴ „Polonia” 9 III 1938.

¹⁵⁵ Cyfra uznawana przez Kwiatkowskiego za odzwierciedlenie globalnej sumy zainwestowanej w COP.

niczne bezrobocie w zasadzie nie zmieniało swych wymiarów ilościowych. Liczba zarejestrowanych bezrobotnych wynosiła w 1936 — 466 tys., w 1937 — 470 tys., w 1938 — 456 tys.¹⁵⁶. Gdy począwszy od drugiego kwartału 1938 r. budowa COP weszła w stan najbardziej rozwinięty absorbując większość państwowych środków inwestycyjnych, produkcja przemysłowa w II kw. 1939 r. do II kw. 1938 wzrosła o 9% i do 128,1% w stosunku do 1928 r. W ciągu roku liczba robotniko-dniówek wzrosła o 20%. Wskaźnik inwestycji maszynowych podniósł się w tym czasie o 6%, produkcji dóbr wytwórczych o 12% a dóbr spożycia o 7%. Ogólny zaś wskaźnik produkcji przemysłowej podniósł się o 8,8%¹⁵⁷. Zamówienia inwestycyjne COP miały poza tym wielki wpływ na uchronienie przemysłu ciężkiego i surowcowego przed destrukcyjnymi wpływami recesji gospodarczej¹⁵⁸. Najbardziej syntetyczne ujęcie procesów ekonomicznych Polski lat 1935/38 przez E. Lipińskiego z punktu widzenia teorii wzrostu (przy stosowaniu poprawionego wskaźnika) wskazuje na to, że budowa COP, jak i cały plan inwestycyjny pozwoliły w wielu dziedzinach osiągnąć zaledwie poziom roku 1928 (trzeba pamiętać o wzroście wskaźników za rok 1939).

Działalność gospodarcza w przemyśle w przeliczeniu na głowę ludności¹⁵⁹
(1928 = 100)

Rok	Produkcja przemysłowa			Inwest. maszynowe przem. i komun.	Zbyt w kraju mat. budowlan.	Przywóz artykułów przemysłowych	Wywóz
	Ogółem	dobra wytwórcze	dobra spożycia				
1935	77,6	80,4	78,7	44,27	53,4	55,7	64,9
1936	85,2	93,1	84,0	55,97	66,7	57,5	64,6
1937	98,8	113,6	91,6	73,48	84,3	61,6	73,4
1938	105,6	123,7	96,6	95,8	93,3	70,7	84,6

Przytoczone wskaźniki ekonomiczne dla czytelnika przyzwyczajonego dzisiaj do znacznie silniejszego tempa rozwoju mówią bardzo mało, ale w konkretnej, historycznej sytuacji, w jakiej znajdowała się Polska międzywojenna oznaczały niewątpliwie pewien postęp ekonomiczny, który był dziełem polskiego robotnika, inżyniera czy działacza gospodarczego. I chyba wiele racji tkwi w sformułowaniu F. Z we i g a¹⁶⁰, iż „Eksperyment

¹⁵⁶ MRS 1939, s. 268.

¹⁵⁷ Por. „Koniunktura Gospodarcza” z. 7, 1939.

¹⁵⁸ Por. WAP Katowice, UPPG-H, t. 27. Sprawozdanie z działalności Unii za rok 1938.

¹⁵⁹ Zeszyt specjalny I.B.K.G i C. 1939, s. 10.

¹⁶⁰ Z we i g, Nowe drogi przemysłu polskiego, „The Polish Economist” 1943, nr 3, s. 41.

planowania COP jest jednym z tych eksperymentów, który zasługuje na baczną uwagę przy rozpatrywaniu konkretnych problemów rekonstrukcji gospodarczej po wojnie”.

Rozbudowa przemysłu metalurgicznego, obronnego, budowa zagłębia siarkowego, rozbudowa zagłębia naftowego i gazownictwa na terenach byłego COP w okresie Polski Ludowej świadczy o rozwinięciu dzisiaj słusznej koncepcji ekonomicznej, jaką był COP przy odrzuceniu jej regresywnego aspektu politycznego.

Мариан Дроздовски

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПРОМЫШЛЕННОГО ОКРУГА

В годы кризиса и депрессии Польша, подобно многим другим капиталистическим странам, вела дефляционную экономическую политику. В отсталой и зависимой от иностранного капитала стране дефляция лишь усугубляла существовавший хозяйственный маразм, упадок производства и затяжной характер депрессии.

Свободный трансфер валюты при отсутствии иностранных займов привел к уменьшению резервов в польском банке, ввиду чего польский злоты, опиравшийся на так наз. „gold standart” очутился на краю финансовой катастрофы. Автор статьи считает, что причиной перехода с пассивного, рассчитанного на автоматизм конъюнктурного цикла дефляционной политики на польскую форму политики „создания” конъюнктуры, выражением которой был так наз. 4-летний инвестиционный план и Центральный промышленный округ, являлись следующие факторы:

1) повышение значения внутреннего рынка в связи с развитием автаркических тенденций в мировой экономике в связи с экономической подготовкой ко второй мировой войне;

2) механизм конъюнктурного цикла, который, несмотря на деформацию цикла естественным образом способствовал росту вложений в связи с процессом обновления;

3) начало кампании вооружений, которая в Польше нашла в частности, свое выражение в 6-летнем плане увеличения вооруженных сил, по которому намечалось в 1938—1941 г. отпустить на вооружения ок. 6 миллиардов злотых;

4) давление обостренной классовой борьбы, поскольку в то время в Польше, так же как во Франции и Испании, замечалась наибольшая напряженность классовых противоречий. Она была вызвана сильнейшим обнищанием пролетариата и средних классов, наступившего в связи с кризисом. При таком положении вещей вопрос увеличения вложений в целях предотвращения демонстраций безработных и рабочих забастовок был для тогдашнего режима вопросом государственной важности;

5) большое внимание субъективного характера оказывали на экономическую политику: эволюция польской экономической мысли, которая постепенно преодолевала либеральные концепции, всеобщее требование планового хозяйства, притягательная сила которого вытекала из успехов советской экономики; достижения „New Deal” (нового лада) и экономические результаты Германского Рейха, а также индивидуальные качества руководителей экономической политики правительства Еугениуша Квятковского.

Во второй части статьи автор рассматривает конкретные результаты строительства Центрального промышленного округа и его финансовую сторону, поясняя, что о размещении военной промышленности в Центральной Польше (в ее тогдашних пределах) решали: стратегические условия (расстояние от германской границы), демографические (наиболее перенаселенные районы, обладавшие ввиду этого дешевой рабочей силой), энергетико-сырьевые условия (близость нефти, газа и Рожновской плотины), а также политические условия (стремление к усмирению революционных крестьянских районов, к ликвидации наследия разделов, к активизации так наз. восточных окраин „кресов”).

В общей сложности в Центральном промышленном округе на строительство которого потребовалось около 2 миллиардов злотых получило работу около 100 тысяч человек.

Округ этот не имел почти никакого военного значения, так-как окончательный пуск производственных объектов предусматривался лишь в 1941 г. Не велико было также его экономическое и общественное значение, ибо он не имел возможности включить и использовать приток всей новой рабочей силы.

Marian Drozdowski

GENÈSE ET DÉVELOPPEMENT DU DISTRICT INDUSTRIEL CENTRAL

La Pologne dans ces temps de crise et de dépression poursuit une politique économique de déflation ainsi que beaucoup d'autres pays capitalistes. Dans ce pays arriéré et dépendant du capital étranger la déflation aggrava le marasme économique existant, le volume et l'importance de la baisse de la production et la durée de la dépression. La liberté du transfert des devises vu le défaut de crédits étrangers aboutit à la baisse des réserves de la Banque de Pologne ce que pousse le zloty polonais basé sur le „gold standart” vers une catastrophe financière. L'auteur voit les facteurs suivants dans les prémisses de la transition de la politique de déflation passive comptant sur l'automatisme du cycle de conjoncture à un changement de la politique polonaise du „remontage” de la conjoncture dont l'expression fut le Plan Quadriennal de l'Investissement ainsi que le District Central Industriel: 1—1' l'accroissement du rôle du marché intérieur en rapport avec le développement des tendances autarchiques dans l'économie mondiale à la base de préparatifs économiques de la II-me Guerre Mondiale; 2 — le mécanisme du cycle de conjoncture qui d'une manière naturelle, en dépit de la déformation du cycle, menait à l'accroissement des commandes des investissements — les processus de rénovation; 3 — l'action d'armement dont l'expression en Pologne fut — entre autres — le Plan Sexennal de l'aggrandissement des forces militaires, qui prévoyait les dépenses de 6 milliards zlotys environ pour les armements en 1936—1941; 4 — la pression de la lutte aiguë de classes. La Pologne présente un pays qui auprès de la France et de l'Espagne possède la plus haute tension des contradictions de classes en rapport avec un profond appauvrissement de crise du prolétariat et des classes moyennes. L'accroissement des investissements devient dans ces conditions „la raison d'Etat” du régime existant pour l'apaisement des démonstrations des chômeurs et des grèves ouvrières; 5 — l'évolution de la pensée économique polonaise qui lentement et avec des efforts abandonne les conceptions libérales, la demande générale de l'économie planifiée dont l'abstraction résulte de succès de l'économie soviétique, les progrès de „New Deal” et les effets économique du Reich et l'individualité des gérants de la politique éco-

nomique du gouvernement d'Eugène Kwiatkowski — exerce heureusement une influence importante de nature subjective sur la politique économique.

Dans la deuxième partie de l'article l'auteur discute les résultats concrets, matériels et financiers, de la construction du District Industriel Central en expliquant que la localisation de l'industrie d'armement en Pologne Centrale dans ses frontières d'alors fut décidée par: la considération stratégique (l'éloignement de la frontière allemande), démographique (les environs de la plus grande surpopulation et de la main-d'oeuvre à bon marché), des matières premières et énergétiques (la proximité du pétrole, du gaz et de la digue de Rożnów), ainsi que par la considération politique (le désir de la pacification des terrains paysans révolutionnés, de la liquidation des restes de la déchirure des partages de la Pologne et de l'intensification économique des marchés orientaux de l'Etat).

Le District Industriel Central donna la somme de 100.000 environ aux nouveaux postes de travail en absorbant une somme de 2 milliards złotys environ. Son importance militaire était presque nulle, parce que le délai de la mobilisation de la pleine production échoit en 1941. Au point de vue de la reconstruction économique du pays l'importance du District Industriel Central était minime. Ce District limité par les progrès économique et social était trop petit pour pouvoir absorber l'accroissement des nouvelles classes sur le marché de travail.